

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Meij, C.O. (Otto) van der

Title: Tussen Oranje en Spanje : de leefwereld van Bredase regenten 1550-1700

Issue Date: 2012-10-25

Hoofdstuk 4

Bestuur en bestuurders

Het dagelijks bestuur van de stad was in handen van de schepenbank die verantwoordelijk was voor zowel de wetgeving en bestuur (*policie*) als de rechtspraak (*justitie*). Tevens waren er nog andere wetgevende colleges actief waarvan de bekleeders hier verder als subalterne ambten worden aangeduid. Belangrijkste daarvan was de tienraad, dat overwegend een adviescollege op het terrein van de stedelijke financiën was. Het was gebruikelijk dat regenten eerst enige bestuurlijke ervaring opdeden in de subalterne ambten alvorens zij tot schepen werden gekozen. De stedelijke administratie kende daarnaast een uitvoerend apparaat met aan het hoofd twee ministers in de persoon van griffier en secretaris van de stad. De gelaagdheid van het stadsbestuur maakte dat er uiteindelijk veel meer personen bij betrokken waren dan de regenten alleen.¹

Het Zuid-Nederlandse model

In een artikel uit 1994 heeft de historicus Prak de mogelijkheid uitgewerkt voor een onderscheid tussen een West-Nederlands en een Oost-Nederlands model voor de bestuursinrichting van steden in de Republiek.² Het eerste model werd gekarakteriseerd door het bestaan van vroedschappen; de tweede door de aanvullende rol van een bredere, gekozen afvaardiging van de burgerij in het kiezen van de magistraat: de meente. Geen van beide modellen kan op Breda van toepassing worden verklaard, ook al verkeerde de Staten-Generaal bij gelegenheid in 1605 in de veronderstelling dat er wel degelijk een vroedschap te Breda was.³

Als onderdeel van het hertogdom Brabant, was de institutionele structuur van steden er fundamenteel anders.⁴ Dit is tevens de reden waarom het Zuid-Nederlands model is bedacht. De grondvorm van het Zuid-Nederlands model lag in een algemene driedeling in klein bestuur, groot bestuur en breed beraad.⁵ In hoeverre het Zuid-Nederlandse model meer speciaal een Brabants model genoemd zou kunnen worden, blijft voornamelijk een open vraag: ook een stad als Dordrecht, de oudste stad van Holland notabene, voldoet namelijk aan dit patroon. Cruciaal element binnen de afwijkende vorm van dit stedelijk bestuursmodel vormde de langdurige in-

¹ Raadschelders, *Lokale bestuursgeschiedenis*, 31.

² Prak, 'Verfassungsnorm und Verfassungsrealität'. Op diens beurt ontleende Prak het basisidee voor zijn artikel aan: Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer*, 15-16.

³ *Res S-G*, OR deel 13, 753.

⁴ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, speciaal hoofdstuk 2.

⁵ Sanders, *Noord-Brabant tijdens de Republiek*, 84-89.

vloed van de lokale ambachtsgilden. Opvallend genoeg werd hun rol juist in het Staatse deel van Brabant in de loop van de tijd grotendeels geminimaliseerd, zoals in Den Bosch.⁶ Dit gold nog sterker voor die steden die tot de Nassause domeinen behoorden, waar de heer de politieke selectie van bestuurders al in een vroeger stadium (tot begin zeventiende eeuw) zoveel mogelijk naar zich toe trok met uitsluiting van de invloed van zowel de burgerij als de gilden.⁷

De Bredase corporatie

Het Bredase stadsbestuur bestond tot halverwege de zestiende eeuw uit een college van acht schepenen. In 1554 werd zij uitgebreid naar tien personen ter gelegenheid van de inhuldiging van Willem van Oranje. Vanaf dat jaar was de samenstelling als volgt: een binnenburgemeester als president-schepen, een buitenburgemeester genaamd tesorier en acht schepenen. Dit college van schepenen stond beter bekend als de magistraat; de notulen ervan worden dan ook 'acten magistrael' genoemd. Deze notulenreeks uit de zestiende eeuw werd later in twee series gesplitst. In de een, de resoluties van de magistraat, werden vanaf 1639 vooral allerlei keuren en ordonnanties opgeschreven en in de ander, de notulen van de magistraat, de politieke besluitvorming vanaf 1658.

Het kleine bestuur bestond er uit de schepenen (uitgezonderd de buitenburgemeester) en de gerechtsofficier. Het grote bestuur bestond uit drossaard, schout, schepenen en tienmannen: dit was de meest voltallige samenstelling van het Bredase stadsbestuur. In naam van het grote bestuur werden bijvoorbeeld ook rekesten aan de centrale overheid gedaan 'als representerende de gemeijnte'. De tienraad was een college van tien mannen die toezicht hielden op financiële aangelegenheden (vooral de inkomsten en uitgaven) van de stad. Deze was pas in 1541 opgericht, deels ter vervanging van de zogeheten gezworenen. Een breed beraad van oud-schepenen, raden of rentmeesters ontbrak waarschijnlijk vanwege de plaatselijke aanwezigheid van de raad- en rekenkamer van de heer van Breda, die ook controle uitoefende op het stadsbestuur.

Wie of wat de stedelijke gemeenschap in Breda precies uitmaakte stond daarmee geenszins vast. Er is slechts één momentopname bekend waarin de stad met 'veel vanden treffelicsten borgeren' in overleg trad, ten tijde van de belangrijke beslissing in 1579 over aansluiting bij de Unie van Utrecht.⁸ Hoeveel hun aantal was (en wie precies) is helaas niet bekend. Een jaar eerder, bij het debat tussen magistraat en tienraad over toelating van lutheranen in de stad, waren er bijvoorbeeld drie oud-schepenen bijgehaald om de ontstane patstelling te doorbreken.⁹ Deze kwestie van de 'gemeente' of corporatie - door en voor wie er werd bestuurd - was desalniettemin belangrijk.¹⁰ Vele decennia later ontstond er een fikse rel over de corporatie die de stad Breda constitueerde. In 1661 was namens de Staten van Holland een grote som geld binnengekomen (meer dan tienduizend gulden) wegens achterstallig servitiegeld. De vraag was nu aan wie dit geld toekwam: de magistraat of de burgers? Enige particuliere opkopers van servitiebiljetten (waarmee de onderhoud

⁶ Prak, *Republikeinse veelheid*, 52-54.

⁷ Sanders, *Noord-Brabant tijdens de Republiek*, 86.

⁸ Groenveld, 'Een notabele frontiere', 22.

⁹ Van Immerseel, *Breda 1568-1600*, 37.

¹⁰ Vergelijk voor Steenberg: *Steenbergen in de Middeleeuwen*, 67-69.

van militairen werd bekostigd) - een groep van circa 25 à 35 personen - drong er sterk op aan dat zij voorrang genoten bij de uitbetaling, hoewel zij de biljetten louter hadden opgekocht uit oogmerk van persoonlijk gewin. De magistraat vertegenwoordigde daarentegen 'het geheel corpus' van de overige geïnteresseerde burgers (zo'n 900 à 1000 personen), van wie zij servitiebiljetten had ingenomen bij wijze van inning van belastingen als bijvoorbeeld de honderdste penning. Bij haar gingen de kosten altijd voor de baat uit: zij wenste nu daarom verlichting van haar schuldenlast en een aandeel in het geld. De magistraat verweet in deze kwestie bovendien de tienraad van partijdigheid.¹¹ Prinses Amalia moest er uiteindelijk aan te pas komen om dit geschil ten gunste van de burgerij te beslechten nadat dus zeer tegengestelde opinies in de 'body politic' voor de dag waren gekomen.

Qua bestuurlijke inrichting is het Bredase stadsbestuur, met feitelijk twee in plaats van drie geledingen, nader beschouwd eigenlijk geen goed voorbeeld van het Zuid-Nederlands model. Meer specifiek valt in de regio toch één stad aan te wijzen die sterke gelijkenis vertoont met de bestuurlijke inrichting van Breda: Bergen op Zoom. Dit was bovendien eveneens een heerlijke stad. Zowel Breda als Bergen op Zoom lagen in het kwartier Antwerpen, een van de vier kwartieren van het hertogdom Brabant. Deze gedeelde institutionele achtergrond zorgde voor een aantal gemeenschappelijke elementen in de bestuursvorm. In bredere zin heeft Antwerpen dan ook model gestaan voor de bestuurlijke en juridische inrichting van beide steden. Veelzeggend is dat in 1598 oud-burgemeester mr. Hendrik Montens, bij zijn benoeming tot stadsadvocaat van Breda, onder andere als opdracht meekreeg het 'overzien van der stadscostumen ende municipale rechten ende deselve te examineren ende te confereren mette geschreven rechten de costhumen van Antwerpen ende van Mechelen'.¹²

De band met de Scheldestad was historisch gegroeid. Reeds in 1252 was het de Bredase burgers door hun heer toegestaan 'hoofdlering' (dat wil zeggen het inwinnen van rechtsadvies) in Antwerpen te gaan halen.¹³ Graaf Engelbrecht II van Nassau had in 1499 tevens het burggraafschap van Antwerpen verworven, een titel die ook latere prinses van Oranje (behalve Frederik Hendrik) zich lieten aanmeten. De meest in het oog springende overeenkomst voor wat betreft de bestuurlijke inrichting van Breda, Bergen op Zoom en Antwerpen betreft het bestaan van een binnen- en buitenburgemeester.¹⁴

De schepenbank

De rechtspraak was in eerste instantie gereserveerd voor de schepenbank of *de Wet*, waar de schepenen zitting in hadden onder leiding van de schout als gerechtsofficier. Zitting van de plaatselijke vierschaar, waarin de processen werden behandeld, vond tweemaal per week plaats: op maandag en donderdag. Voor kleinere rechtszaken, die werden afgehandeld door twee commissarissen uit hun midden, kon men op alle werkdagen terecht. Eens in de veertien dagen hield men nog op zaterdag

¹¹ NA, NDR inv.nr. 8008, f. 87 e.v.

¹² SAB, OSA, inv.nr. 10: AM 1597-1602, f. 74: d.d. 27-08-1598.

¹³ Voor de praktijk van hoofdlering, zie: Van Ham, *Macht en gezag*, 286-289.

¹⁴ Boumans, *Het Antwerps stadsbestuur*, 10-52; De Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten*, 84-89; Van Ham, *Macht en gezag*, 212. In Steenberghe kende men dit systeem sinds 1581; daar echter beheerde de binnenburgemeester de uitgaven voor de stad, terwijl de buitenburgemeester ditzelfde voor het platteland deed, zie: *Steenbergen in de Middeleeuwen*, 65.

een derde rechtszitting, *het genecht*. Begin 1597 werd een nieuwe instructie opgesteld voor de schepenbank ter opvolging van die uit 1554.¹⁵

Zoals gezegd maakten dezelfde schepenen deel uit van de magistraat, op één belangrijke uitzondering na: de buitenburgemeester. Het benoemingsrecht van de schepenen was voorbehouden aan de heer van Breda. Niet iedereen kwam voor lidmaatschap in aanmerking. Als eis voor benoeming golden drie voorwaarden: men moest geboren Brabander zijn, van echten bedde en poorter der stad.¹⁶ De schepenbank had een zeer omvangrijke taak en behandelde zowel civiele als criminele strafzaken. Civiele zaken hadden zoveel mogelijk betrekking op goederen en rechten van inwoners van de stad, al dan niet met betrekking tot de stad zelf. Verdachten hadden het recht voor hun eigen plaats van herkomst te worden berecht. Criminele zaken hadden betrekking op de gehele Baronie, uitgezonderd Oosterhout en Roosendaal. In civiele zaken trad de schout als *maanheer* op (openbare aanklager), in criminele zaken de drossaard.¹⁷ De schepenbank werd bijgestaan door een griffier en beroep tegen haar uitspraken was mogelijk bij de Raad van Brabant. Ten tijde van Filips Willem werd de administratie der justitie opnieuw geregeld.¹⁸

Naast de schepenbank waren nog vier andere rechtsprekende colleges actief in de stad: de Hoofd- en Leenbank, het Leenhof, de Lakenhal en de Weeskamer. Van belang is vooral de Hoofd- en Leenbank waar voor de gehele Baronie (plus nog enkele gebieden daarbuiten) beroep mogelijk was in civiele zaken. Ook dit gerechtcollege ontving in 1597 een nieuwe instructie.¹⁹ Lidmaatschap ervan stond aanvankelijk open voor een grote groep mensen waaronder leden van de raad- en rekenkamer plus de bestuurlijke elite van drost, schout, rentmeester en (leen)griffier, maar in de zeventiende eeuw werd zij in hoofdzaak gevormd door de drossaard met de regerende magistraat.²⁰ Het procederen voor de Hoofd- en leenbank, zoals in 1597 vastgelegd, werd in 1606 in een oplage van tweehonderdvijftig exemplaren verspreid onder de diverse functionarissen in de Baronie en voor tachtig gulden gedrukt in Den Haag.²¹ In 1642 werd geconstateerd dat de instructie 'in vele pointen doorden laps van tijde in ongebruijck gecoemen is, ende in veele deelen duijster interpretatie en additien van noode heeft', reden waarom een commissie tot herziening werd gevormd.²² Het Leenhof was bestemd voor kwesties over feodale leenzaken²³; de Lakenhal behandelde vooral gildenkwesties.²⁴

De magistraat

Verkiezing

Het benoemingsrecht van de Bredase schepenen lag in handen van de heer c.q. de prins van Oranje; de nominaties werden gedaan door de drossaard òf diens plaats-

¹⁵ SAB, OSA inv.nr. 10: AM 1597-1602, f. 5-6 d.d. 31-01-1597.

¹⁶ Zie verderop in dit hoofdstuk.

¹⁷ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 103-104.

¹⁸ Corstens, *Bredaniana*, CXXVII.

¹⁹ SAB, OSA inv.nr. 10: AM 1597-1602, fol. xvii-xic d.d. 19/20-03-1597.

²⁰ Scherft, *Inventaris van het archief van de Hoofd- en Leenbank*, 8-9.

²¹ SAB, OSA inv.nr. 556: stadsrekening 1606/7, f. 198.

²² SAB, OSA inv.nr. 20: RM 1639-1652, f. 78-9 d.d. 01-08-1642. Deze commissie werd in de eerste plaats gevormd door schepen Willem Stas, bijgestaan door de griffier en de secretaris van de stad, plus twee rechtsgeleerden: mr. Willem van Rijen en mr. Johan Cools.

²³ Zie eerder hoofdstuk twee.

²⁴ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 139.

vervanger.²⁵ In het 28e punt van zijn instructie wordt de drost opgedragen geen schepenen af te zetten, te continueren of aan te stellen zonder voorafgaande communicatie hierover met de prins. In de regel bestonden de nominaties uit de tien zittende schepenen, aangevuld met tien anderen: vooral oud-schepenen en enkele nieuwkomers. Ter selectie werd door de drossaard jaarlijks een dubbeltal - oftewel twintig namen van kandidaten - naar de domeinraad gestuurd, al dan niet voorzien van persoonlijk commentaar. Hierover kon vervolgens nader worden overlegd in Den Haag. De prins van Oranje werd volgens voorschrift in elk geval altijd geconsulteerd. Dit wordt nader bevestigd omdat onder de aanstellingsaktes steevast zijn eigen handtekening staat ongeacht de verblijfplaats in binnen- of buitenland. Via de aanstellingsbriefjes voor Breda valt het stadhoudelijk hof dus tegelijk te volgen op zijn vele reizen: op campagne met het leger in het land of in het buitenland; op visite naar andere residenties als Honselaarsdijk of Het Loo; ten tijde van de minderjarigheid van Willem III veelal te Kleef in Duitsland - samen met Turnhout het favoriete verblijf van Amalia van Solms, een van de drie voogden van het jonge prinsje- en, later zelf als stadhouder-koning, vanuit Whitehall. Voor veel van de aanstellingen in het tijdvak 1672-1702 ontbreken overigens in het archief van de domeinraad de originele akten (behalve voor 1681), mogelijk ten teken van een anders ingerichte stadhoudelijke administratie of ten behoeve van de drost.²⁶

De rollen van de heer en zijn drossaard in deze lagen vast ook al kon de taakopvatting enigszins verschillen. Voor zover valt na te gaan, lijkt met name Maurits zich meer dan gemiddeld te hebben geïnteresseerd voor de samenstelling van de Bredase magistraat. Het is onder hem dat we een enkele keer doorhalingen vinden in de aanstellingsbriefjes als getuigenis van zijn persoonlijk ingrijpen. Ook later in de zeventiende eeuw werd overigens probleemloos van de nominaties afgeweken. Belangrijk in dat opzicht waren vooral de burgemeesters, die altijd het volste vertrouwen moesten genieten. De verkiezing van de schepenen was daarmee in eerste aanleg een samenspel tussen de heer van Breda en de drossaard; de stad zelf stond hierin volledig buitenspel. De jaarlijkse nominaties golden, behalve voor het stadsbestuur, tevens de diverse dorpsbesturen. Na de definitieve keuze volgde de installatieceremonie, waarbij de drossaard de zittende schepenen voor hun diensten bedankte en ontsloeg en vervolgens de nieuw aangestelde hun ambtseed afnam. Wie eenmaal gekozen was, kon zich niet meer terugtrekken. Philips van Lanschots verzoek daartoe in 1607 werd dan ook afgewezen 'naedemael niemant hem van sulcke ende dergelijcke ampten nae recht can excuseren.'²⁷ Hij moest geduld hebben tot de volgende magistraatsverandering.

Het 31e punt van de instructie van de drost behandelt verder zijn relatie tot het schepencollege van Breda met name omtrent 'politicque' zaken. Hij werd geacht aanwezig te zijn als daar 'saecken raeckende de regeringhe off innecommen van de stadt' werden behandeld; tevens gold dat bij het opstellen van nieuwe ordonnanties of herziening van oude. Verder moest hij nog aanwezig zijn bij het afhoren en sluiten van de stadsrekeningen indien afgevaardigden vanuit de domeinraad hiertoe niet aanwezig kon zijn. Uit dit laatste blijkt dat de raad- en rekenkamer aanvankelijk een belangrijke rol had gespeeld in het stadsbestuur; nog in de jaren veertig en vijftig van de zestiende eeuw zou zij 'niet alleen deliberatie maer decisive voix' hebben gehad.²⁸ Ook de rentmeester van de domeinen was oorspronkelijk betrok-

²⁵ In Bergen op Zoom was de jaarlijkse voordracht, sinds het bewind van de Oranjes in 1582, eveneens in handen van de drossaard, zie: Van Ham, *Stedelijke archieven*, 135.

²⁶ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 330 e.v.

²⁷ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 414r: d.d. 12-03-1607.

²⁸ SAB, Collectie Havermans, inv.nr. 4, f. 9 e.v.

ken geweest bij de nominaties.²⁹ En zelfs de gouverneur liet zich bij tijd en wijle niet onbetuigd.

De Bredase schepenbank was, kortom, geen onafhankelijk uit de burgerij voortgekomen orgaan maar een door de domeinraad overstemd college. De magistraat verwoordde dit in 1643 als volgt: 'dat de magistraet (dewelcke soo in t'stuck van politie als justitie niet en doet als door uw hoocheijts volmacht en authorisatie'.³⁰ Dit vormde niet alleen een belangrijke handicap in haar functioneren, maar belemmerde tevens de vorming van een duidelijk herkenbaar regentenpatriciaat in de stad.

Binnen- en buitenburgemeester

Binnen de Bredase schepenbank was een grote rol weggelegd voor de beide burgemeesters: dit wordt ook wel het Leuvense model genoemd.³¹ De leiding van de magistraat was in handen van de binnenburgemeester of president-schepen, getuige ook diens Latijnse benaming in de notulen van *praeses*. Als president van de schepenbank legde hij samen met de overige schepenen de eed af; als binnenburgemeester werd, samen met de buitenburgemeester, daarna ook nog eens een aparte eed afgelegd.³² Het was alleen aan hem om de magistraat bijeen te roepen en vergaderpunten te bepalen: dit gold zowel in zaken van politie als justitie. De president zat tevens aan het tafelhoofd. De bijeenkomsten werden door hem vastgesteld en geleid waarna er ruimte voor discussie was. Zijn rol was vooral die van stemmenverzamelaar en om eventuele tegenstellingen weg te nemen; iedereen had tenslotte recht van spreken. In politieke en civiele zaken gaf hij zelf pas als laatste zijn mening, dit in tegenstelling tot bij criminele zaken waar hij als eerste zijn opinie gaf. Verder verdeelde hij nog de processtukken onder de schepenen voor nader onderzoek: dit bood hem alsnog de gelegenheid tot bevoordeling van sommige schepenen (en daarmee mogelijk de uitkomst) boven andere. In een college met even aantallen was zijn stem dus niet van doorslaggevend belang: hooguit kon een patstelling ontstaan. Beslissingen werden meestal unaniem genomen, maar herhaaldelijk blijkt sprake te zijn geweest van grote onenigheid.³³

Zijn aanstelling gold maximaal voor twee achtereenvolgende jaren waarna hij meestal een stapje terug deed en tot schepen werd benoemd. In de praktijk bleef hij vaak langer zitten dan twee jaar. De binnenburgemeester verenigde tevens nog enkele kleinere functies in zich. Deze kwamen voort uit de incorporatie van de ambachtsgilden in het Bredase stadsbestuur, in afwijking van het derde bestanddeel van het Zuid-Nederlands model (het brede beraad) speciaal de gildenvertegenwoordiging. In de eerste plaats was hij overdeken van de Lakenhal, van oorsprong het belangrijkste gilde in de stad. Tevens zag hij toe op het gilde van kramers; samen met de buitenburgemeester en de drossaard (of diens stadhouder) was hij verder nog overdeken van de schippers en de kraankinderen. Op de koopbrouwers na, controleerden de stadsbestuurders daarmee de belangrijkste takken van de stedelijke economie.

²⁹ Cerutti e.a., *Geschiedenis van Breda*, I, 200.

³⁰ NA, NDR inv.nr. 8002, f. 26r: d.d. 31-10-1643.

³¹ Jacobs, *Justitie en politie*, 64-66.

³² SAB, Collectie Havermans, inv.nr. 5, f. 77.

³³ Zie verder hoofdstuk twaalf.

De president of binnenburgemeester werd in de magistraat gesecondeerd door de buitenburgemeester, ook wel tesorier genoemd vanwege zijn specifieke taak: het beheer van de stedelijke financiën. Dit gebeurde door middel van de jaarlijkse indiening van een stadsrekening. De tesorier zat als schepen niet in de schepenbank, behalve wanneer het bestuurlijke kwesties betrof. In bredere zin diende hij het recht van de stad wel gade te slaan; hij bemoeide zich bij voorbeeld met inwoners van de stad die in de Baronie wegens schulden of bedekwesties werden lastiggevalen wanneer dit duidelijk in strijd met het privilege van de stad was gebeurd. Samen met de schout, verdeelde hij nog de boeten die stonden op overtreding van de rechtsregels en gedeeltelijk aan de stad toevielen. Benoemingen van stadsdienaren (met advies van de binnenburgemeester en de schepenen) behoorden eveneens tot zijn taak. Tevens nam hij nieuwe poorters de eed van trouw af; hij was al met al een druk bezet man. Daar waar de president vooral beleidsmaker was, was vooral van belang voor het dagelijkse reilen en zeilen van de stad. Alle betalingen liepen bijvoorbeeld ook via hem, inclusief de openbare werken. Rond 1600 ontving de tesorier gedurende enige jaren extra inkomsten van tweehonderd gulden per jaar wegens zijn extraordinaris diensten in verband met de fortificatiën.³⁴ Om zijn taak wat te verlichten beschikte hij al vroeg over een eigen dienaar.³⁵ Na 1637 werden diens taken gespecificeerd tot de aanbesteding van openbare werken.³⁶

Primair gold de taak van de tesorier beheer van de inkomsten en uitgaven van de stad zoals die jaarlijks in de stadsrekeningen werden verantwoord. Reeds in 1603 werden de voorwaarden voor zijn aantreding op dit punt aangescherpt na grootscheepse klachten over ontstane achterstanden.³⁷ Voortaan zou hij nog maar één jaar mogen dienen, en daarna buiten de regering moeten blijven om zijn rekening te voltooien. Binnen een jaar volgde nog een nadere bepaling, die inhield dat hij zich niet zonder kennisgeving vooraf uit de stad mocht begeven.³⁸ Eveneens werd hem alsnog toegestaan in het aflopende jaar (dus na zijn tresorieschap) tot schepen te mogen worden benoemd.³⁹ De maatregelen kunnen worden beschouwd als een erkenning van hogerhand dat de ontstane achterstand in de rekeningen, iets waar met name de tienraad zich zorgen over maakte, de spuigaten begon uit te lopen. In het bestuursreglement van 1592 had de heer zijn bezorgdheid al uitgesproken over het feit dat de stadsrekeningen te lang open bleven staan en tot spoed in de afhandeling gemaand.⁴⁰ Goede controle werd tenslotte penibeler naarmate de jaren verstrekten; rekeningen konden verloren gaan en verantwoordelijke personen bleken onvindbaar of onwillig om nog langer mee te werken. Vanaf 1620 kreeg de tesorier nog maar één maand de tijd na zijn ambtstermijn om alles op orde te brengen, een schier onmogelijke taak.⁴¹ Ondanks diverse aanmaningen van de heer en de tienraad, bleef een werkbare oplossing achterwege. Nog in 1696 werd gesteld dat er ‘wert gesleurt ende gesuckelt’ in de afhandeling van de stadsrekening.⁴²

³⁴ SAB, Collectie Havermans, inv.nr. 5, f. 85. Sinds 1581 was de buitenburgemeester van Steenberghe belast met de ontvangsten en uitgaven voor de fortificatie aldaar, zie: *Steenbergen in de Middeleeuwen*, 65.

³⁵ SAB, OSA inv.nr. 540: stadsrekening 1590, fol. ccix- verso: het gage bedroeg zestig gulden.

³⁶ SAB, OSA inv.nr. 14: AM 1634-1662, f. 123: d.d. 20-10-1637. De gage waarop deze werd aangenomen bedroeg tweehonderd gulden.

³⁷ SAB, OSA inv.nr. 375: officiaalboek 1600-1654, f. 3 en f. 32v; ordonnantie van de prins d.d. 04-03-1603.

³⁸ Ibidem, f. 3: d.d. 21-02-1604.

³⁹ SAB, Collectie Havermans, inv.nr. 5, f. 85.

⁴⁰ SAB, OSA inv.nr. 217: ingekomen stukken stadsbestuur 1592-95, litt. 6.

⁴¹ SAB, OSA inv.nr. 11: AM 1612-24, f. 188v-189.

⁴² SAB, OSA inv.nr. 37: NM 1695-1702, f. 14v-15 d.d. 09-04-1696.

Ondanks de beperkingen omtrent zijn aanstelling bleef het vrijwel nooit tot de officiële termijn van één jaar beperkt, hoewel de ambtstermijn van tesoriers zelden de twee of drie jaar oversteeg. Wegens het benodigde inzicht en de kennis van de stedelijke financiën werd voor de post van tesorier vaak een ervaren schepen gekozen die wijs kon worden uit de berg met rekeningen. Veel van de uitgaven moesten door de tesorier daarnaast in eerste instantie worden voorgeschoten. Dit bracht ongetwijfeld financiële risico's met zich mee.⁴³ Wist de linkerhand nog wel altijd wat de rechterhand had gedaan en in wiens na- of voordeel viel dit uit? Corruptie is een groot woord voor alle onregelmatigheden die zich op dit front hebben voorgedaan: door achterstalligheden elders op de balans werd de tesorier vaak gedwongen het ene gat met het andere te dichten. Het feit dat de stadsrekeningen vrijwel nooit binnen de gestelde termijn werden gecompleteerd liet desalniettemin een grote ruimte voor financiële onregelmatigheden van diverse aard.

Een zo'n belangrijk terrein in Breda betrof de levering van turf aan de stadswachten en militairen van het garnizoen. Reeds tesorier Pauwels van Lanschot moest zich verantwoorden voor het feit dat zijn uitgaven op dit terrein over de jaren 1593-95 fors hoger lagen dan die van zijn voorgangers: maar liefst fl. 11.644 en twee stuivers (bijna vierduizend gulden per jaar).⁴⁴ Volgens berekeningen werd onder hem jaarlijks 125 ton turf uit de schuren gereden, terwijl er maar circa 112 ton benodigd was. Hier lagen geen bijzondere omstandigheden als bijvoorbeeld extreme koude aan ten grondslag. Het grote verbruik was des te bezwaarlijker 'dewijle oick de stadt eene weese is'. Opvallend was tevens dat men ervan uitging dat per 100 ton er structureel minimaal zes ton aan 'lacagie' verloren ging. Van Lanschot lijkt overigens in de eerste plaats ter verantwoording te zijn geroepen wegens nalatigheid op het toezicht; van enige zelfverrijking via onderhandse verkoop is hier vermoedelijk dan ook geen sprake geweest.

Halverwege de zeventiende eeuw zou tesorier mr. Willem Snellen persoonlijk in opspraak raken over zijn turfleveranties aan de stad.⁴⁵ De enige tesorier die vooralsnog duidelijk corrupt was, was Hendrik van Berlicum. In de administratie van de servitiegelden deed hij de stad meer dan vierduizend gulden tekort, iets waarvoor hij uiteindelijk ook werd veroordeeld.⁴⁶ Nog in 1696 was sprake van 'grote mesuses' in de turfleveranties.⁴⁷ In reactie op de problemen die er vaak met zijn rekeningen waren, diende de tesorier borg te staan. Eind zeventiende eeuw gold inmiddels een borgtocht ter waarde van tienduizend gulden.⁴⁸ Vroegere aanwijzingen hiervoor zijn vooralsnog niet gevonden. Deze 'comptabiliteit' gold voor een aantal stadsambten vanaf 1647.⁴⁹ Deze blijk van gegoedheid was, behalve een vrijwaring voor de stad, tevens een verdere onderstreping van de hogere status van het ambt. Lang niet elke schepen wist zich tenslotte van voldoende connecties verzekerd die voor hem voor een dergelijk bedrag konden of wilden instaan. Dit maakte het ambt ook allengs exclusiever.

De beide burgemeesters hadden dus veel grotere bevoegdheden dan de overige schepenen. Toch was de onderlinge spreiding vrij groot: van de 168 schepenen in

⁴³ Vergelijk voor Helmond: Van Boven, 'De Helmondse burgemeesters', 193.

⁴⁴ NA, NDR inv.nr. 8008, f. 12 e.v.

⁴⁵ Zie verder hoofdstuk twaalf.

⁴⁶ BHIC, RvB inv.nr. 788.1293; NA, NDR inv.nr. 8007, f. 75 e.v. Zie verder ook hoofdstuk elf.

⁴⁷ SAB, OSA inv.nr. 37 :NM 1695-1702, f. 42 d.d. 05-11-1696.

⁴⁸ SAB, ORA inv.nr. 554, f. 8v d.d. 19-01-1699. In Helmond lag dit in de tweede helft van de achttiende eeuw op slechts duizend gulden, zie: Van Boven, 'De Helmondse burgemeesters', 193.

⁴⁹ SAB, OSA inv.nr. 20: RM 1639-52, f. 157 d.d. 08-07-1647.

de periode 1591-1702, wisten maar liefst 56 van hen - oftewel exact een derde - tot dit ambt door te dringen. Dit vond mogelijk zijn oorzaak in het feit dat binnen de politieke elite geen groot sociaal onderscheid bestond. Ook in een stad als Helmond werden de burgemeesters uit de middengroepen gerecruteerd, zij het voornamelijk door een reeks incompatibiliteiten waardoor er een grote schaarste aan kandidaten was.⁵⁰ Desondanks bestond er een sociale tweedeling onder de groep burgemeesters: een kleine groep van notoire zittenblijvers uit vooraanstaande families plus enkele belangrijke individuen van buiten de stad enerzijds versus een grotere groep die een van deze ambten voor slechts korte tijd bekleedde. Tevens opvallend is dat de overlap tussen de twee functies van president en tesorier niet erg groot was; slechts veertien personen bekleedden op enig moment in hun carrière het president- of tesorierschap. Eenmaal aan de top, scheiden zich de wegen.

Cijfers vertellen ook niet alles: het presidentschap was met name van belang voor de politieke leiding van de stad. In de periode 1591-1702 telde Breda 25 binnenburgemeesters, wat neerkomt op een gemiddelde functieduur van bijna viereneenhalf jaar per persoon. Recordhouder is Johan van Aerssen, die vanaf de Staatse herovering in 1637 tot aan zijn dood zestien jaar later op 8 april 1653 onafgebroken de voorzittershamer hanteerde. Hiermee laat hij zich duidelijk herkennen als een zetbaas van Frederik Hendrik, in wiens naam hij orde en gezag deed terugkeren in diens belangrijkste persoonlijke bezitting in de Republiek. Hoewel de prins van Oranje in principe de gehele magistraat benoemde, blijkt de president in het bijzonder niet zonder diens stempel van goedkeuring uit te zijn gekomen. Het eerste decennium na de verovering met het turfschip in 1590 is hier eveneens illustratief voor. Het presidentschap van mr. Willem Martini van 1592-95, en daarop aansluitend dat van Godevaart Montens van 1596-1600 paste duidelijk in een strategie om persoonlijke vertrouwelingen (van buiten de stad) op dergelijke cruciale posten te plaatsen.

Dit komt eveneens tot uiting in hun honorering. Naast het gebruikelijke presentiegeld ontvingen zij beiden volgens een ordonnantie van de prins jaarlijks vierhonderd gulden extra.⁵¹ Het lijkt er dus sterk op dat de heer van Breda voor deze twee bestuurlijke zwaargewichten bereid was geweest bijzondere stappen te ondernemen om hen naar de stad te halen. Maurits ordonneerde dat de magistraat Martini moest tegemoetkomen in de verhuiskosten voor hem en zijn familie van Alphen (bij Leiden) naar Breda, plus gratis huisvesting.⁵² De benoeming van Montens geschiedde 'wegens sijne discretie, wijsheijt ende ervarentheijt in saecken van administratie, van justitie, policie ende anderssins is hebbende.' Het was echter niet redelijk hem hiertoe te verzoeken 'sonder aanbiedinge eenich onderstandt ende subventie omme den voorsz. stadt eerlick naer sijnen eijsch, ende de tegenwoordige gelegentheijt des tijts ende dierte van alle saecken te mogen bedienen.' Behalve dezelfde toelage als Martini, kreeg hij daarom tevens zestig gulden voor zijn verhuizing uit Leiden.⁵³ Voor allebei betekende het burgemeesterschap van Breda ook een belangrijke stap in hun verdere ambtelijke carrière die in Den Haag zou eindigen: Martini als president van de Raad van Brabant en Montens als thesaurier-generaal van prins Maurits' domeinraad. Montens was al vanaf eind jaren zeventig een vertrouwing van Willem van Oranje en afgevaardigde ter Staten-Generaal namens de stad.⁵⁴

⁵⁰ Van Boven, 'De Helmondse burgemeesters', 193-194.

⁵¹ SAB, OSA, Stadrekeningen 1592, f. 215v.

⁵² SAB, OSA inv.nr 217: ingekomen stukken 1592-95, litt. 6.

⁵³ SAB, ORA inv.nr. 819, f. 95-v.

⁵⁴ *Res S-G*, OR deel 3, 2; 50.

Opnieuw blijkt dat bestuurders in Breda onderdeel vormden van een grotere carousel en dat de achtergrond als heerlijke stad het patriciaat deels inkleurde. Opvallend is verder dat zij geen van beiden op enigerlei wijze eerder aan het Bredase stadsbestuur hadden deelgenomen hetzij als schepen, tienraad of anderszins. Ook de binnenburgemeester van 1591, Willem de Hertoghe, heer van Orsmale en Stein, werd op een dergelijke wijze gearachuteerd. Zijn aanstelling was aanvankelijk van korte duur omdat hij al snel werd benoemd tot commissaris van de monsterring. Het voorgaande wekt niet geheel ten onrechte de indruk van de presidentschepen als een soort crisismanager telkens na een politieke omslag. Van de vijftwintig binnenburgemeesters waren er in totaal zes personen die in Breda geen enkele bestuurlijke ervaring hadden opgedaan. Naast De Hertoghe waren dit de al eerder genoemde Willem Martini, Godevaart Montens en Johan van Aerssen. Zij waren allen hoogst gekwalificeerd. Verder betrof het mr. Adriaan van Ryen (1630) en mr. Willem Snellen (1637). De eerste was hoogstwaarschijnlijk familie van Jan Aertsz van Ryen, die begin zeventiende eeuw als schout van Oosterhout dubbeldienst had gedaan als verbindingsman tussen Filips Willem, Maurits en Hohenlohe.⁵⁵ Willem Snellen kwam uit een vooraanstaande Bredase familie, die in 1625 had moeten vluchten voor de Spanjaarden. Uit het niets kwam men dus maar hoogst zelden.

Het presidentschap was daarmee in eerste aanleg gereserveerd voor naaste verwouelingen van de heer. Daarnaast vormde het tevens een beloning voor jaren trouwe dienst in het stadsbestuur: van de vijftwintig binnenburgemeesters hadden er achttien eerst enige jaren in de magistratuur gezeten (plus één in de tienraad - mr. Jacob van Bergen). Jacob Drabbe, die reeds in 1637 tot schepen was benoemd, bekleedde uiteindelijk na een lange bestuurlijke carrière de post van president van 1656-7. In zijn geval mag dit des te opmerkelijker heten, omdat onder zijn bewind van tesorier in de voorgaande vier jaren de nodige onregelmatigheden waren opgedoken, die uiteindelijk uitmondde in een proces voor de Raad van Brabant.⁵⁶ We zagen echter reeds zijn bijzondere connecties met de griffier van de domeinraad. Weer anderen als Willem van Bergen, Pieter van Bernagie en mr. Jacob van Buerstede wisselden gedurende enkele decennia de posten van schepen, tesorier en president met elkaar af. De status van het ambt was desalniettemin groter. Hoewel Bernagie reeds diverse keren burgemeester was geweest, was de behoefte naar dit hoogste ambt nog altijd groot blijkens een brief van zijn zoon:

Ick bidde in alle ootmoet uwe edelheit gelieve oock dat teghen in goede recomandatie te houden mijnen goeden ouden patroon aen wien uwe wel edelheit al het voorleden jaer hem soo gunstich heeft gethoont. Gelijk het oock is geweest de genadige geliefte van Hare Hoogheijt den ouden man, die nu al 70 jaren gepasseert is, goede hope te doen scheppen om noch een mael te wierden gepromoveert, tot het borgemeester ampt.⁵⁷

Hoe effectief dergelijke brieven konden zijn blijkt wel uit het feit dat zijn vader, ondanks diens gevorderde leeftijd, nog dat najaar tot tesorier werd gekozen en vervolgens onafgebroken voor zeven jaar aanbleef.

⁵⁵ Scherft, *Het sterfhuys*, 221; 238; 241; 243.

⁵⁶ BHIC, RvB inv.nr. 788.1293.

⁵⁷ NA, NDR inv.nr. 7948, f. 419r: d.d. 02-07-1664: brief van Gosuin van Bernagien aan griffier Buijsero.

In tegenstelling tot de president kwam de tesorier altijd van binnenuit: de magistraat was zijn belangrijkste leerschool. Slechts één tesorier (van de 31) kwam in deze periode van buiten: mr. Arnoult van Sonst in 1627-8 gedurende het Spaanse interregnum. Het bewind van enkelen onder hen werd kennelijk zo succesvol geoordeeld, dat zij aansluitend tevens benoemd werden tot president.

Inkomsten

De inkomsten van een schepen waren oorspronkelijk gebonden aan zijn aanwezigheid bij de vergaderingen op het stadhuis. Dit zogenoemde 'presentiegeld' bedroeg vier stuivers per dag voor de schepenen en vijf stuivers voor de burgemeesters.⁵⁸ In 1592 trad hier verandering in: op 5 maart van dat jaar verschenen er vier raden van Maurits in de Bredase magistraat, met een nieuw bestuursreglement. In de eerste plaats werd het comparitiegeld verhoogd naar negen stuivers 'alsoo alle dingen zeer waren verduert ... ende de last vande wethouderen daerentegens zeer beswaert'.⁵⁹ Om soortgelijke redenen, namelijk omdat de stad in de 'frontiere' lag en de last van de ambtsdragers daardoor als extra zwaar (en belangrijk) werd aangemerkt, deed de domeinraad drie jaar later in Geertruidenberg een soortgelijke stap.⁶⁰

Tevens werd een nader onderscheid gemaakt naar dagdeel (men vergaderde tweemaal per dag; 's ochtends en 's middags): vóór noon kreeg men zes stuivers en na de middag drie. Het aanvangstijdstip wisselde al naar gelang het jaargetijde: in de zomer (na Pasen) vergaderde men van 8 tot 11; in de winter daarentegen begon men pas om negen uur en eindigde om half twaalf.⁶¹ De vergadertijden voor de middag waren onveranderlijk van 2 tot 4 uur; tevens ging het dan om 'hoochwich-tige' zaken. In het eerste decennium na 1590 kwam men inderdaad vrijwel dagelijks bijeen en ging men ook in de middag meestal nog door. In de loop van de zeventiende eeuw werd alles gestandaardiseerd. Op maandagen en donderdagen werden 'alle voorvallende politicque saacken, soo van het depesscheren van ordonantien als andersints' afgehandeld en op vrijdagen werden 'ordinaris juditiele processen ende requesten' gelezen.⁶² Absentie was later in elk geval belangrijk genoeg om apart te worden bijgehouden, vaak met opgaaf van redenen variërend van ziektes, collecteren of de dood van een ouder.⁶³

Afhankelijk van het aantal zittingsdagen dat werd bijgewoond (en gehouden) lag het presentiegeld doorsnee ruim boven de honderd gulden. Sommige schepenen als Hendrik Feckens met zeven gulden in 1591 of Pauwels van Lanschot met achttien gulden in 1598 bleven daar soms ver onder.⁶⁴ Langdurige afwezigheid door ziekte of een vooraf aangekondigd vertrek uit de stad konden hiervoor geldige redenen

⁵⁸ Van Immerseel, *Breda 1568-1600*, 16.

⁵⁹ SAB, OSA, inv.nr. 217: brieven stadsbestuur 1592-95, litt. 6. Het betreft de heren Van Sonsfelt, (Nicolaas) Bruynink, (Andries) Hessels en (Gaspar van) Kinschot. Van de eerste is nog niet bekend dat hij al zo vroeg raadsheer was, vergelijk: Van Hoof e.a., *De Archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811*, 38-39. In een overzicht van Maurits' Haagse hovelingen, wordt hij geïdentificeerd als Herman van Wittenhorst, heer van Sonsfeld (raadsheer vanaf 1600), zie: Zandvliet, red., *Maurits, prins van Oranje*, 437-445 speciaal n.22. Hij was een zwager van jonker Pauwels van Assendelft, zie: Holleman, *Dirk van Assendelft*, 204.

⁶⁰ RAT, Stadsbestuur Geertruidenberg, inv.nr. 7, f. lv-lv verso d.d. 26-06-1595; zie ook inv.nr. 12, f. 16. Voor elke verschijning kreeg men vier stuivers, en dat voor tweemaal per week (woensdag en zaterdag) en eventueel andere dagen.

⁶¹ NA, NDR inv.nr. 7983, f. 46r-v d.d. 12-03-1592. Omtrent het aanvangstijdstip in de winter bestaat enige verwarring tussen de twee bepalingen; volgens .. was dit 8.30-11.30; daarentegen 09.00-11.30.

⁶² GAH, ONA inv.nr. 598, f. 411 d.d. 27-02-1669.

⁶³ SAB, OSA inv.nr. 1754.

⁶⁴ SAB, OSA inv.nr. 541: stadsrekening 1591, f. 157v; ibidem, inv.nr. 548: stadsrekening 1598, f. 200v.

zijn. Na 1606 zouden alle schepenen, ongeacht hun aanwezigheid, voortaan honderdvijftig gulden aan presentiegeld hebben ontvangen.⁶⁵ In de praktijk lijkt men daarentegen nog langere tijd te hebben vastgehouden aan uitbetaling naar rato van verschijning. Oorspronkelijk maakte het dus groot verschil of iemand kwam opdagen of niet, later in de zeventiende eeuw niet meer. Dit blijkt eveneens uit de boeteregeling, zoals die gelijktijdig in 1592 werd vastgelegd. Wie niet binnen anderhalf uur van het aanvangstijdstip kwam opdagen, verbeurde een stuiver per half uur; wie daarna alsnog arriveerde zes stuivers. Diegenen die zonder voorafgaande kennisgeving helemaal niet kwamen opdagen schoten erbij in, want zij betaalden meer boete (tien stuivers) dan aan presentiegeld viel te verdienen.

Pas halverwege de zeventiende eeuw lijkt men definitief te zijn overgestapt op een systeem waarbij iedereen werd uitbetaald volgens het maximum aantal dagen per jaar (365), oftewel omgerekend honderdvierenzestig gulden en vijf stuivers. Dit was waarschijnlijk een reactie op enige jaren eerder toen enkele schepenen zichzelf onevenredig hadden bevoordeeld, dit vanwege de 'excessive en extraordinarisse moeijten' die zij zich gedurende de eerste drie jaar na 1637 moesten getroosten in de wederopbouw van de stad. Besloten werd daarom eenieder het volle pond aan presentiegeld te geven, ongeacht of men nu aanwezig was geweest of niet.⁶⁶ Het presentiegeld had bovenal het karakter van een redelijke vergoeding. Het ambt van schepenen van een stad als Breda was dus vooral een erefunctie, geen bron van grote rijkdom. Een enkele keer werd besloten aan de weduwe van een schepenen die gedurende zijn aanstelling overleed, bij wijze van pensioen diens presentiegeld voor het hele jaar uit te keren.⁶⁷ Meer uitzonderlijk lijkt het te zijn geweest om dit aan de kinderen te geven, zoals na de dood van burgemeester Hendrik van der Hagen in 1607.⁶⁸

Naast het bijwonen van de vergaderingen van de magistraat en schepenenbank, bestond de belangrijkste taak van een schepenen uit commissiewerk. Dit kon variëren van het aanwezig zijn bij het overvesten of transporteren van onroerende goederen (de basis van de belangrijke reeks vestbrieven) tot allerlei onderzoekswerk in dienst van de magistraat. De uitgaven die men zoal voor dit laatste moest doen werden uit eigen zak voorgeschoten; pas na afloop diende men de rekening in. In een poging dit wat aantrekkelijker te maken, kregen de schepenen sinds 1596 een reis- en onkostenvergoeding van vier gulden per dag en de burgemeester (met zijn knecht) vijf. Ter vergelijking: leden van de Staten van Holland kregen slechts drie gulden. In Breda werd daarbij uitdrukkelijk gestipuleerd dat men eventuele maaltijden 'met heeren' (leveranciers en dergelijke) niet extra in rekening mocht brengen.⁶⁹ Maaltijden bij allerlei gelegenheden tot inspectie van rekeningen, onthaal gasten of visitatie van gebouwen waren beslist een favoriete bezigheid van de schepenen. Tevens garandeerde de magistraat dat 'ingevalle van eenich ongeluck van gevanckenisse vanden vijant' of de dood uitbetaling zou plaatsvinden. Het beroepsrisico van een schepenen lag in de Bredase frontier nu eenmaal hoger dan el-

⁶⁵ SAB, OSA inv.nr. 11: AM 1603-11, f. 125v; geen datum. De folio's 121-169 ontbreken in dit deel maar dankzij een contemporaine index valt op hoofdlijnen de inhoud te reconstrueren.

⁶⁶ SAB, OSA inv.nr. 20: AM 1639-1651, f. 50-51 dd.11-02-1641. Dit gold echter niet voor Johan van Hertsbeke, die wegens de 'veelvoudige ende langduerige absentien' slechts de helft kreeg over 1637-8, en Philips du Jardin die de helft kreeg over 1637-9; hij had het zeer waarschijnlijk te druk met zijn bezigheden als commissaris van de monstering.

⁶⁷ Ibidem, f. 5 d.d. 30-04-1639; aan de weduwe van schepenen Lanschot.

⁶⁸ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 415r d.d. 16-11-1607. Zij kregen naar advenant van de tijd dat hij gediend had diens salaris van fl. 400.-.

⁶⁹ SAB, OSA inv.nr. 9: AM 1594-6, f. 185-v d.d. 20-01-1596.

ders. Schepenen die zich laks betoonden in hun commissiewerk door niet op te komen dagen konden daarentegen rekenen op een boete van twintig stuivers (per keer).⁷⁰

Verder kregen burgemeesters en schepenen nog een vaste vergoeding in de vorm van tien el 'tabbaertlaecken'. De *tabbaard* was van oorsprong een soort overmantel van wollen laken en een algemeen gangbaar kledingstuk. In de loop van de zestiende en zeker in de zeventiende eeuw werd de drager echter in toenemende mate geassocieerd met het aura van autoriteit en dus *dignitas*.⁷¹ In Breda was de stof in de zestiende eeuw 'soms Engels graeuwe termeijte' en werd de *tabbaard* gedragen 'tegens het hoochtijt van pinxteren, daer sij mede gesonden sijn geweest in alle generale processien en inde groote kercke inden dienst godts te comen opte hoochtijden ende solemnele daegen'.⁷² Vanwege de politieke situatie werd de stof steeds moeilijker leverbaar: daarom besloot de magistraat al in 1568 kleedgeld in plaats van de stof zelf te geven.⁷³ Oorspronkelijk bedroeg de vergoeding drie gulden per el, maar na 1590 werd dit naar vier gulden gebracht omdat de lakens duurder waren geworden.⁷⁴ De magistraat behield zich wel het recht voor 'ten respecte van honne menichfuldige sware ende extraordinarisse lasten' dit, al naar gelang de omstandigheden, te mogen verhogen naar zes gulden per el.⁷⁵ Behalve burgemeesters en schepenen kregen nog enkele andere functionarissen dit kleed(geld) uitgekeerd: de secretaris van de stad en de pastoor. Overeenkomstig hun lagere positie ontvingen zij wel iets minder stof - acht el. Ook de rector magnificus en professoren van de Illustre school werd later een eenmalige vergoeding toebedeeld van tachtig gulden plus dertig gulden respectievelijk voor dit representatieve doeleind.⁷⁶

Het voltallige bestuur van de stad - drossaard, burgemeesters en schepenen - ontving voor zijn aanwezigheid bij het afhoren van de (stads)rekeningen gezamenlijk nog eens een vergoeding van vier gulden en tien stuivers.⁷⁷ Hoe dit in de praktijk werd verdeeld is niet bekend. In 1669 werd gestipuleerd dat voortaan gecommiteerden van de domeinraad aanwezig moesten zijn bij het sluiten van alle rekeningen inclusief die van armen, wees- en godshuizen.⁷⁸ Dit was een voorbode van de steeds grotere onenigheid over en weer - deze maatregel gold niet alleen voor de stad, maar ook in de Baronie - over de verdeling van de financiële lasten ten gevolge van een stijgende belastingdruk. Alle onnutte kosten en verteringen in het doen der rekeningen en veranderen van de magistraat dienden te worden afgeschaft. Mede onder invloed van een groeiende controle door de Raad van State op frauduleuze praktijken in het doen van de dorpsrekeningen, werd deze druk vanaf de jaren tachtig nog verder opgevoerd.⁷⁹ Blijkens een voorval halverwege de achttiende eeuw was het toezicht van de domeinraad echter niet permanent en verslaptte dit later weer.⁸⁰

⁷⁰ Ibidem, inv.nr. 10: AM 1597-1602, f. 58 d.d. 16-03-1598.

⁷¹ Winkel, 'Eene der deftigste dragten', 151.

⁷² SAB, Collectie Havermans, inv.nr. 5, f. 106.

⁷³ In Bergen op Zoom gebeurde dit omstreeks dezelfde tijd namelijk in 1556, zie: Van Ham, *Macht en gezag*, 309-310.

⁷⁴ Vergelijk: Van Immerseel, *Breda 1568-1600*, 16.

⁷⁵ SAB, OSA inv.nr. 556: Stadsrekeningen 1606/7, f. 110v-112v. De bijbehorende resolutie van de magistraat van 17 september 1604 werd niet teruggevonden.

⁷⁶ NA, NDR inv.nr. 7989, f. 169r: d.d. 22-11-1646.

⁷⁷ Zie bijvoorbeeld: SAB, OSA inv.nr. 598: Stadsrekeningen 1648/9, f. 90v-91.

⁷⁸ NA, NDR inv.nr. 7939, f. 152r-v; ibidem, inv.nr. 8008, f. 142r-v: notulen domeinraad d.d. 09-02-1669.

⁷⁹ Kappelhof, *De belastingheffing in de Meierij van Den Bosch*, 169-173.

⁸⁰ Brekelmans, 'De Bredase stadsfinanciën', 140.

De magistraat plus griffier en secretaris waren uitgesloten van deelname in de burgerwacht, iets wat ongetwijfeld als een opluchting kwam.⁸¹ Hun grote aanzien maakte soms echter uitzonderingen noodzakelijk: nog in 1597 had wegens 'de roepen des vijants' dagelijks een schepen bij de Haagdijkse poort de wacht gehouden, een tienman bij de Gasthuiseindse poort en een kapitein van de burgerwacht bij de Ginnekenspoort.⁸² Het bij nacht en ontij waken bij de stadspoorten was uit veiligheidsoverwegingen weliswaar hard nodig, maar tegelijk een van die corporatieve trekjes van de samenleving waar de elite wel zonder kon. Het was haar (en anderen) daarom toegestaan een gekwalificeerde persoon voor zichzelf in de plaats aan te stellen.

De inkomsten van een burgemeester waren, behalve gevarieerder, tevens beduidend hoger. In de eerste plaats was daar het presentiegeld plus de extraordinaris toelage van de prins, hoewel betaald door de stad. Nadat dit precedent geschapen was ontkwam men er niet meer aan dit voortaan standaard (fl. 400.-) aan alle presidenten te geven. Verder kregen hij en de tesorier op kerstavond ieder 'een pont oudts', wat gelijk stond aan iets meer dan eenentwintig gulden.⁸³ De jaarlijkse belastinginning leverde de binnenburgemeester honderdvijfentwintig gulden op, hoewel het niet duidelijk is of hij dit bedrag moest delen met de tesorier of dat dit slechts voor een van hen beiden (met de tesorier als meest waarschijnlijke ontvanger) was bestemd.⁸⁴ De tesorier kreeg in elk geval nog honderd gulden per jaar vergoed, waarschijnlijk voor zijn inspanningen en reiskosten richting de diverse Haagse colleges.⁸⁵ Ook voor het opstellen van de jaarrekening werd hij nog eens extra betaald. Vanuit de diverse gilden zullen beide burgemeesters vermoedelijk eveneens met de nodige emolumenten zijn bedeeld. Al met al verdienden zij het twee- tot drievoudige van wat schepenen normaliter ontvingen. Een conservatieve schatting levert voor de president een optelsom op van tenminste zevenhonderd gulden, de tesorier zat ergens tussen de vier à vijfhonderd gulden.

Op stedelijk niveau waren de inkomsten van een Bredase regent daarmee zeer vergelijkbaar met een doorsnee stad elders in het land.⁸⁶ In tegenstelling tot de regenten aldaar, zat er voor Bredanaars via commissiewerk op gewestelijk niveau echter niet meer in; hier wreekte zich hun staatkundige positie zonder eigen gewestelijke Staten. Deze lucratieve ambten of buitencommissiën, bijvoorbeeld bij de VOC of de Admiraliteiten die jaarlijks enige duizenden guldens opleverden, brachten de regenten van Holland en elders over het algemeen de grote rijkdom die met hun stand wordt geassocieerd. Hooguit had de post van (buiten)burgemeester extra gewicht door het vele contact met de Haagse bestuursorganen. Geregeld toog hij, al dan niet in gezelschap van een van de andere schepenen, naar Den Haag om aan raadsleden en gedeputeerden aldaar nadere uitleg te geven of te vragen over zaken met betrekking tot Breda. In de tweede helft van de zeventiende eeuw ontstond in dat opzicht een soort concurrentie met de lokale stadhouder, die dit contact steeds meer lijkt te hebben gemonopoliseerd.

⁸¹ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 437: d.d. 19-06-1606.

⁸² SAB, OSA, inv.nr. 10: AM 1597-1602, f. 23: d.d. 09-04-1597.

⁸³ SAB, OSA inv.nr. 556: stadsrekening 1606/7, f. 117-v. Vermoedelijk ging het hier om een rekenmunt uit de Middeleeuwen, het pond payment. Door geldontwaarding werd deze in later tijd opgewaardeerd en werd de vroegere variant ter onderscheid het pond oud geld genoemd; vriendelijke mededeling van Ton Kappelhof.

⁸⁴ Zie bijvoorbeeld stadsrekeningen Breda voor 1648, f. 142v.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Vergelijk voor Gouda: De Jong, *Met goed fatsoen*, 41.

Functieduur en oligarchisering

In de hierna volgende analyse zijn de jaarlijkse aanstellingen van burgemeesters en schepenen samengevoegd voor de periode 1554-1700. Per decennium vielen er honderd ambten te vergeven op basis van 10 personen per jaar. Soms waren er nog tussentijdse benoemingen wegens overlijden, ontslag of promotie waardoor het getal van 100 meestal iets hoger ligt. De personele samenstelling van de magistratuur, zoals die met name van belang is voor de verschillende regimes over de stad, komt vanwege de specifiek religieuze achtergrond apart aan bod in het volgende hoofdstuk.

De 237 regenten vervulden gedurende de hier onderzochte periode 1551-1700 gezamenlijk 1547 ambtsperiodes, wat in theorie een gemiddelde ambtsduur oplevert van zeseneuhalf jaar per individu. Ter vergelijking: in Tholen, dat periodiek grote conflicten kende over de magistraatsvernieuwingen, bedroeg de gemiddelde ambtsduur tussen 1577 en 1702 nog altijd 7,6 ambtsjaar.⁸⁷ Behalve dat het gemiddelde in geen enkel decennium ooit werd gehaald, valt tevens de grote fluctuatie op tot ver in de zeventiende eeuw. Daarnaast bedraagt het aantal nieuwkomers vrijwel constant de helft of meer van het totale aantal schepenen; in Breda golden, mede door de wijze van verkiezing, duidelijk eigen wetmatigheden nog afgezien van het onderscheid in functie tussen burgemeesters en schepenen. Vooral significant zijn de onderlinge verschillen wegens lengte van aanstelling.

Tabel 4.1 Gemiddelde functieduur Bredase magistratuur, 1554-1700

Periode	N = aantal personen (nieuw)	M = mandaten	Gem.
1551-1560	33	99	3
1561-1570	23 (12)	111	4,82
1571-1580	29 (18)	101	3,48
1581-1590	34 (19)	103	3,03
1591-1600	25 (17)	103	4,12
1601-1610	19 (8)	103	5,42
1611-1620	21 (11)	103	4,90
1621-1630	39 (25)	102	2,61
1631-1640	40 (24)	114	2,85
1641-1650	21 (11)	100	4,76
1651-1660	28 (13)	104	3,71
1661-1670	21 (7)	101	4,81
1671-1680	31 (14)	101	3,26
1681-1690	26 (17)	106	4,07
1691-1700	19 (8)	100	5,26
Totaal	237	1551	6,54

Op basis van hun functieduur vallen de Bredase regenten globaal in drie groepen uiteen. Bijna vijftig procent van de schepenen (48,6%) diende slechts 1 tot 3 jaar. De kwalificatie van regent wordt daarmee wel erg nominaal: dienden zij niet eerder voor de jaarlijks benodigde kwantiteit ter opvulling van het college? Om uiteenlopende redenen wisten zij zich in elk geval niet binnen de politieke top te handhaven

⁸⁷ Romeijn, *Stadsregering Tholen*, 19.

en vielen al snel weer af. Ongeveer een derde van het totaal bleef langer aan: gemiddeld 4 tot 10 jaar. Of deze middengroep een zelfstandige bestuurlijke carrière voor ogen stond, is desondanks twijfelachtig. Zij waren vooral de secundanten van de top. Degenen die 11 jaar of langer dienden (16,4 %) in de magistratuur vormden de machtselite binnen de groep van regenten. Zij waren in politieke zin de allerbelangrijksten, vaak geleid door de burgemeesters.

Tabel 4.2 Machtsconcentratie Bredase magistratuur, 1551-1700

aantal jaren	Aantal Personen	Aantal personen als percentage v/h totaal	aantal ambtstermijnen als percentage v/h totaal
1	48	20,3	3,1
2-3	67	28,3	10,6
4-6	43	18,1	14,5
7-10	40	16,9	22,8
11-15	14	5,9	10,4
16-20	10	4,2	11,8
21-25	10	4,2	15,4
26-49	5	2,1	11,4

Binnen deze groep bevindt zich nog een selecter aantal wiens belangrijkste kenmerk in de tweede helft van de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw politieke overleving was, zoals in het geval van Goris Buysen met 49 dienstjaren sinds 1552 of Dionys Piggen met 29 jaar tussen 1594-1622. Al in de eerste helft van de zestiende eeuw valt zo iemand heel duidelijk te onderscheiden: Jan van Hoilten. Vanaf zijn benoeming in 1515 was hij burgemeester van Breda en had onafgebroken zitting in de magistratuur tot en met 1554. Daarmee deed zich al vroeg in de geschiedenis van de stad het principe van een politieke (top)elite of machtselite voor, bestuurders die decennialang bleven zitten en zeer invloedrijk waren. De ware regenten in Breda waren veeleer geoefend in macht, in plaats van de vele 'exponenten van het kleurloze midden' die maar kort dienden.⁸⁸ Het kenmerk bij uitstek van zo'n oligarch was dat hij meestal ook pas afstand nam van zijn bestuurszetel bij het verscheiden van deze wereld. Hij stierf vaak in functie of slechts korte tijd later, ten teken dat de dood zich reeds had aangekondigd. Een van de weinige uitzonderingen betreft Anthonis van Buerstede, die pas dertig jaar na zijn laatste regeeringsjaar in 1696 overleed.

In tegenstelling tot wat men zou verwachten leidde deze machtsconcentratie bij enkelen niet tot een gesloten oligarchie: een groep van families die onderling de macht bedisselde. Uit de gegevens van tabel 4.3 blijkt dat in Breda een zestiental families beslag legde op een derde van het totaal aantal ambtstermijnen tot 1700. De vraag of dit veel of weinig is, hangt af van de perceptie. Er was in elk geval maar een klein aantal families dat van generatie op generatie vertegenwoordigd was in de magistratuur: de vele overgangen van de stad maakten dit vrijwel onmogelijk.

⁸⁸ Vergelijk: Beenakker, *Breda in de eerste storm*, 55.

Tabel 4.3 Verdeling ambtstermijnen per familie, 1551-1700

Aantal leden per familie	Aantal Families	Ambts-Termijnen
1	146	832 (53,8%)
2	12	149 (9,6%)
3	6	183 (11,8%)
4	5	159 (10,3%)
5	3	102 (6,6%)
6	1	38 (2,5%)
7	1	84 (5,4%)

Vanwege de wisselende omstandigheden te Breda, waar men tot 1637 per generatie bestuurders als het ware telkens van zetel moest verwisselen, bleek het heel erg moeilijk voor regentenfamilies om zich te handhaven. Als zelfstandige groep binnen het stedelijk patriciaat stonden regentenfamilies niet al te sterk in hun schoenen, mede als gevolg van het ontbreken van een vroedschap. Handhaving was daarmee hun grootste probleem. Deze families (zie tabel 4.4) namen desalniettemin procentueel gezien meer zetels voor hun rekening; bovendien waren sommige van hen ook aan elkaar verwant. De mate van oligarchisering lag dus hoger dan de cijfers op het eerste gezicht veronderstellen. Desalniettemin was er te Breda sprake van een open patriciaat met slechts een versmalling aan de top.

Tabel 4.4 Familiecontinuïteit: aantal regenten en [stadhouders] per geslacht, 1551-1795⁸⁹

	1551/ 1567	1567/ 1577	1577/ 1581	1581/ 1590	1590/ 1625	1625/ 1637	1637/ 1702	1702/ 1795
Van Baerle	2	3	2	2	1	-	-	-
Montens	2	1	1	1	1	2	-	-
Wachmans	1	1	1	1	1	-	2	-
Van den Broeck	3	2	1	2	1	4	-	-
Corput	2	-	-	-	1	-	-	-
Lanschot	-	-	-	-	3	-	1	-
Beens	-	-	-	-	1	-	2	-
Bacx	-	-	1	1	3	-	-	-
Buycx	-	-	- [1]	-	- [2]	-	1 [1]	-
Snellen	-	-	-	-	1	-	2	3
Bernagie	-	-	-	-	1	-	3 [1]	1 [1]
Van Bergen	-	-	-	-	-	-	5	-
Damisse	-	-	-	-	-	-	3 [1]	2 [2]
Van Alphen	-	-	-	1	-	-	3	-
Buerstede	-	-	-	-	-	-	2	2
De Bons	-	-	-	-	-	- [1]	2	1

In hoeverre de functieduur en hiervan nader afgeleide gegevens daadwerkelijk een goede graadmeter zijn voor de mate van oligarchisering, kan blijken uit een verge-

⁸⁹ Voor Daniel Buycx en Johan Hendrik Damisse geldt dat zij zowel regent als stadhouder zijn geweest maar niet tegelijkertijd.

lijking met Bergen op Zoom. In tegenstelling tot Breda werd deze stad niet meer veroverd na 1577. Met als aanvang 1591, toen ook Breda een langere periode van stabiliteit tegemoet ging, zijn enkele standaardgegevens verzameld. In Bergen op Zoom werd tot het begin van de achttiende eeuw in totaal door 153 personen aan het stadsbestuur deelgenomen tegen 168 voor Breda. Dit levert een gemiddelde functieduur van 7,3 jaar op, tegen 6,6 voor Breda.⁹⁰

Tabel 4.5 Functieduur regenten van Breda en Bergen op Zoom, 1591-1702

Termijn	aantal jaren		Percentage	
	B	BoZ	B	BoZ
1-3 jaar	74	51	44,0 %	33,3 %
4-10 jaar	63	69	37,5 %	45,1 %
> 11 jaar	18	28	10,7 %	18,3 %
> 21 jaar	13	5	7,7 %	3,3 %
	168 : 153			
			1148 : 1071	

Op het eerste gezicht ontlopen de twee steden elkaar niet veel ondanks het Spaanse interregnum te Breda tussen 1625 en 1637. De systeemschokken lijken dus vooralsnog minder relevant te zijn geweest, als wel de gedeelde wijze van samenstelling van het bestuur (geen vroedschap) resulterend in een jaarlijks wisselend college van schepenen. Een nadere inspectie toont toch enige significante verschillen. In Breda zaten maar liefst 104 ‘eenlingen’ in het bestuur, tegenover slechts 63 voor Bergen op Zoom: het regentenpatriciaat was in Breda veel instabieler, iets dat funest bleek voor de handhaving van families. Veel meer families leverden in Bergen op Zoom bijvoorbeeld tenminste 2 of meer magistraten dan in Breda: 32 tegen 24, met de geslachten Turcq met zeven en Bolcoole met vijf als topleveranciers. Deze duurzaamheid blijkt verder uit het feit dat vanaf de jaren tachtig van de zeventiende eeuw er in Bergen op Zoom jaarlijks nog nauwelijks nieuwe schepenen bijkwamen, terwijl dit in Breda wel het geval bleef (zie tabel 4.1).

In Bergen op Zoom was vroeger en eerder in de zeventiende eeuw sprake van een brede recruiteringsgroep, een groep die ook door huwelijken nauw aan elkaar verwant was. Belangrijke families in de zeventiende eeuw als De Rouck, Drabbe, Turcq, Rubbens, Bollaert, Brouwers, Manteau en Baudoux waren met elkaar verzwagerd: het patriciaat vormde hier duidelijk een keten van families. In Breda daarentegen werden de schakels telkens verbroken: regentenfamilies waren ook slechts hooguit aan één of twee andere belangrijke families gelieerd. Men vormde hier als het ware aparte netwerken, waarin de eigen afkomst of herkomst bepalend was. Dit onderscheid tussen de twee steden blijkt ook uit tabel 4.5 waarbij de functieduur van schepenen met elkaar is vergeleken.

De onderlinge vergelijking laat dus ten dele een andere uitkomst zien en daarmee een beter zicht op de achterliggende geopolitieke factoren en sociale processen in Staats-Brabant. Vanwege zijn politieke stabiliteit kende Bergen op Zoom al vroeg een duidelijk herkenbare groep regenten binnen het stedelijk patriciaat: een breed middenveld van gelijkgestemden. In Breda was men daarentegen – nog - veel meer

⁹⁰ Eigenhandige telling aan de hand van bestuurslijsten op het gemeentearchief van Bergen op Zoom. Voor de jaren 1599, 1601-3 en 1678 is geen opgave gedaan maar er is bij deze telling vanuit gegaan dat er in deze jaren in elk geval geen andere schepenen in het college zijn bijgekomen.

verdeeld in de zeventiende eeuw en op zoek naar evenwicht. Hemelsbreed nog geen twintig kilometer van elkaar verwijderd, was het patriciaat van deze twee steden toch beduidend anders ingericht.

Analyse naar criteria

Om schepen te worden golden er drie formele criteria: men moest geboren Brabander zijn, poorter van de stad en van echten bedde. Deze vereisten zijn niet nader omschreven. Meestal golden uitgebreidere bepalingen zoals in andere steden in Staats-Brabant als Den Bosch, die ook duidelijk op schrift werden gesteld en later eventueel nog werden herzien.⁹¹ Daarnaast golden er, ter aanvulling, in de praktijk tevens enkele informele criteria.

Geboren Brabander

De voornaamste eis was die van geboren Brabander te zijn. Dit punt, Brabant als geboortegrond, lijkt duidelijk genoeg als criterium; het betreft hier in wezen een formaliteit, zij het van vroege datum.⁹² Bij nader inzien bleek dit tegelijk het meest omstreden punt, waar men zich in Staats-Brabant telkens op beriep. Bij hoge functies als in de Raad van Brabant gaf dit steevast aanleiding tot conflicten met de Staten-Generaal. De bepaling omtrent het Brabanderschap komt voort uit de Blijde Incompste van 1549 en die van 1582. Hierin waren onder andere bepalingen opgenomen omtrent herkomst van bestuurders bij benoemingen. Feitelijk had Breda deze criteria vrij letterlijk gevolgd: geboren Brabander, van wettigen bedde (van 'echten' bedde) en ter plaatse gegoed (min of meer overeenkomstig met het poorterschap). De opsplitsing van het territoir Brabant als gevolg van de Opstand deed een groep personen of uitwijkelingen ontstaan, die vond dat er voor hun een uitzondering diende te worden gemaakt. Deze beriep zich erop deels af te stammen van echte Brabantse families wier ouders hadden moeten vluchten, waardoor zij als kinderen buiten hun schuld om buiten Brabant waren geboren.⁹³ Welke problemen dit kon opleveren bewijst de benoeming in Breda van Willem van Lankveld tot schepen in 1641.⁹⁴

De rechtmatigheid van zijn benoeming werd 's avonds na de 'solemnele maeltijt' door sommige schepenen in twijfel getrokken vanwege diens onduidelijke herkomst. De benoeming bleek daarbij vooral te zijn ingefluisterd door stadhouder Daniël Buycx, wiens pleegzoon Van Lankveld was. Als oom had hij hem van jongsaf aan in huis gehad bij gebrek aan eigen kinderen 'om den selven te laeten studeren ende de practijcque te leeren, om daer naer bequaem te sijn eenich eerlick ampt te bedienen.'⁹⁵ Behalve een verblijf op twaalfjarige leeftijd bij predikant Lossecatus, had hij twee jaar bij een procureur en drie jaar bij een advocaat geleerd.⁹⁶ De nieuwkomer bleek zelf in elk geval een man van eer en geweten: hij verklaarde voorlopig van zijn zetel af te zien, totdat hij bewijsmateriaal had verzameld over

⁹¹ Jacobs, *Justitie en politie*, 36-37.

⁹² In Gouda bijvoorbeeld werd pas in 1781 vastgelegd dat leden van de stedelijke regering specifiek Hollander (dus inwoners van het eigen gewest) moesten zijn, zie: De Jong, *Gouda*, 35.

⁹³ Bosman, 'Van inborelingen ende uitlanders'.

⁹⁴ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 416 e.v.

⁹⁵ Idem, f. 422r d.d. 01-11-1641.

⁹⁶ Idem, f. 436r d.d. 31-10-1641.

zijn Brabantse afstamming. Via drossaard Van Aerssen, die eraan herinnerde dat zijn vader diverse personen in functies had benoemd zonder enige naturalisatie louter op grond van de Brabantse herkomst van de vader, belandde het dossier bij de prins die het zekere voor het onzekere nam en advies vroeg aan de Raad van Brabant. Wat bleek het geval? Willem was weliswaar geboren uit Brabantse ouders ('het hujs van Lanckvelt is een oudt adelijck hujs uyt de meijerije van Den Bos'), maar die waren op de vlucht geslagen voor de gevolgen van de 'troubelen' (de Opstand). De jongen was geboren in Gennep, dat tussen Cuijck en Boxmeer ligt, en zijn vader in Gemert; zijn moeder behoorde tot een oud Bredaas geslacht.

De jongeling was dus inderdaad buiten het eigen gewest geboren en getogen maar met zeer legitieme redenen: een politieke vluchteling zeg maar. Theoretisch gezien werd hij daarmee voor de rest van zijn leven als een vreemdeling beschouwd (in elk geval geen Brabander), omdat men in het hertogdom het *ius soli* hanteerde: "Was Brabander wie op Brabantse bodem geboren was".⁹⁷ De Raad van Brabant besloot echter in dit - en diverse soortgelijke gevallen - wijselijk anders in een nader onderbouwd betoog waarin zij vooral rechtvaardigheid nastreefden, met als belangrijkste conclusie dat kinderen buiten Brabant geboren uit Brabantse ouders voor Brabanders mochten doorgaan.⁹⁸ Van Lankveld op zijn beurt bleef vier jaar als schepen aan.

De Staten-Generaal beschikten overigens wel degelijk over een speciaal juridisch instrument om iemand gekwalificeerd te maken tot ambtsbekleding ter plaatse: naturalisatie, hoewel dit strikt genomen niet de juiste term is.⁹⁹ Over aard en omvang van dergelijke aktes voor Staats-Brabant is tot nog toe weinig bekend: de vroegste is waarschijnlijk die voor jonkheer Louis de Ram geweest in 1637, wegens zijn commissie als drost en dijkgraaf van Steenberghe.¹⁰⁰ In een speciale akte 'van habilitatie en qualificatie' verklaarden de Staten-Generaal in 1647 Francois Bruyninx tot geboren Brabander en daarmee met één pennestreek capabel, habiel en gekwalificeerd om bij gelegenheid in Brabant een ambt te bekleden.¹⁰¹ Dezelfde Bruyninx komt ook voor als schepen in Den Bosch in de jaren vijftig en zestig. Dit bleek een zich vaker herhalend patroon te zijn voor uitheemse schepenen.¹⁰² De akten van naturalisatie lijken daarmee vooralsnog in een behoefte te hebben voorzien. Moeilijker is het om vast te stellen of de gebrekkige kwaliteit en religieuze afwijking van het lokale patriciaat afgifte van dergelijke akten benoodzaakte of dat zij vooral van buitenaf werden gezocht door carrièremakers: Staats-Brabant stond bij uitstek bekend als het terrein van baantjesjagers. Systematisch onderzoek in de resoluties van de Staten-Generaal zou nader moeten uitwijzen hoe vaak deze verheffing voorkwam en of er dus sprake was van bewust beleid, al dan niet toegespitst op de periode voor en na 1648.¹⁰³

⁹⁷ Gerven, 'Marginaliteit en sociale segregatie', 5.

⁹⁸ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 440r-440v d.d. 15-11-1641; f. 441r-441v: 16-11-1641.

⁹⁹ Bosman, 'Van inborelingen', 25.

¹⁰⁰ NA, NDR inv.nr. 12546, f. 58r d.d. 23-12-1637. Ook zijn opvolger mr. Diderick van Hogendorp werd genaturaliseerd, zie: *ibidem*, f. 71.

¹⁰¹ NA, NDR inv.nr. 7979, f. 24r d.d. 15-04-1647.

¹⁰² Zie op dit punt verder hoofdstuk zeven.

¹⁰³ Een inventarisatie voor het jaar 1649 leverde bijvoorbeeld vier gevallen op: dr. Clemens Roseus (resolutie Staten-Generaal 17 en 19 april 1649), zie voor hem ook: Bots e.a., *Noordbrabantse studenten*, 607 (nr.4424) ; Joost Nagel (resolutie Staten-Generaal 21 augustus 1649); Abraham Kip, inwoner van Den Bosch (resolutie Staten-Generaal 25 september 1649); Tielman Tulken, ontvanger van de verpondingen over het kwartier van Maasland (resolutie Staten-Generaal 10 maart en 21 oktober 1649: besluit uitgesteld). Daarnaast vroeg Johan de Melot, geboren in St. Truijnen en wonend in Vught, naturalisatie vanwege zijn bediening als schout van Alem (resolutie Staten-Generaal 4 november 1649: besluit uitgesteld).

Een derde geval laat zien dat de naturalisatie Brabantse stijl inderdaad meer als ‘Brabantisation’ (dat wil zeggen ‘kleine’ naturalisatie) moet worden beschouwd. Schepen Willem van der Beeck wordt namelijk volgens de domeinraad als ‘gebrabantiseert’ omschreven, al ontbreekt in zijn geval vooralsnog de benodigde akte van de Staten-Generaal.¹⁰⁴ Brabanders waren er dus in verschillende gradaties of kon men eventueel alsnog worden.

De indruk bestaat nochtans dat men tot 1637, naast Bredanaars, uitsluitend Brabanders als schepen heeft gekozen.¹⁰⁵ Voor Brabant moet dan vooral het oude hertogdom Brabant worden gelezen, inclusief dus een flink contingent Zuid-Nederlanders die hun oorsprong hadden in steden als Antwerpen, Leuven of Mechelen. De opgeworpen landsgrenzen waren in dat opzicht betrekkelijk fictief, ook in de zienswijze van de Staatse Raad van Brabant. Na 1637 werd deze groep deels vervangen door Hollanders, maar niet zo massaal als de bewering van de historicus Brekelmans dat ‘veel niet-Brabanders schepen zijn geworden van Breda’.¹⁰⁶ Niet-Bredenaar betekende niet automatisch ook niet-Brabander zijn, zoals Brekelmans min of meer heeft gedacht. Bredanaars en Brabanders waren allebei inheems, zij het met een subtiel onderscheid. Wel dient nog te worden geconstateerd dat het aantal uitheemsen in de magistratuur nergens zo hoog lag als juist in het derde kwart van de zeventiende eeuw (zie de volgende paragraaf), waarschijnlijk als uitvloeisel van de politieke reformatie.¹⁰⁷ De kwestie van het Brabanderschap keert vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw niet expliciet meer terug, behalve in een kleine oprisping bij de magistraatsbestelling van 1657. Bij het plegen van hun eigen nominatie (voor tienman) brachten de tienraden nog eenmaal in herinnering, ter handhaving van de stadsprivileges, ‘geen andere personen dan ingeboren burgers, ofte ten minsten Brabanders’ te benoemen.¹⁰⁸

Was er tot slot nog sprake van een mentale kwestie op dit vlak: in welke mate werden de genaturaliserden en andere uitheemsen door de stedelijke bevolking als indringers beschouwd? In hoeverre ondermijnden zij tevens de cohesie onder de regenten?¹⁰⁹ Ook de tijdgenoot zag hierin reeds een instrument van dominantie door Hollanders in hun ‘gewest’. De historicus Christ heeft echter aangetoond dat als men puur naar de herkomst kijkt, ook onder de Hollandse vroedschapsleden een ruime mate van niet in de stad geboren voorkomen.¹¹⁰ Een echte vreemdeling was men ook maar betrekkelijk zelden. Schepen L.B. Noortberg mocht dan weliswaar in 1657 in Zallik te Overijssel geboren zijn, zijn broer Johannes was al jaren predikant te Breda voordat ook hij naar de baroniestad toekwam, er poorter werd en vervolgens schepen.

Het hele herkomstcriterium is dus met de nodige angelen en voetklemmen omgeven. Tegelijk moet worden beseft dat de primaire, achterliggende reden voor de gevarieerde herkomst van de Bredase regenten in de eerste plaats een gevolg was van patronage. De benoemingen van de prins waren erop gericht diens cliënten een plaats te geven in zijn wereld en bezien vanuit de domeinraad gold er een wijder spectrum dan alleen Breda. Het zou daarnaast ook te ver gaan om de prinsen van Oranje er-

¹⁰⁴ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 264r d.d. 27-09-1654.

¹⁰⁵ Het is vanwege de ‘troubelen’, de gebrekkige bronnen in Breda en de verspreide herkomst van de Bredase regenten zonder nadere opgave onmogelijk voor elke regent precies te bepalen waar zijn wieg heeft gestaan.

¹⁰⁶ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 103.

¹⁰⁷ Zie verder hoofdstuk zes.

¹⁰⁸ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 280-v d.d. 01-10-1657.

¹⁰⁹ Zie verder hoofdstuk elf.

¹¹⁰ Christ, ‘Staats-Brabant bevoogd?’, 75 speciaal de tabel.

van te betichten stelselmatig bevooroordeeld te zijn geweest ten opzichte van niet-Brabanders; integendeel, personen uit deze regio werden door hen juist bijzonder gewaardeerd. Binnen het stadhoudelijk hof en het regeringsapparaat van de Republiek waren gevluchte Zuid-Nederlanders en later Brabanders zeer prominent aanwezig.

Poorterschap

De eis van Brabanderschap lag zeer gevoelig en er werd ook na 1637 de nodige aandacht aan besteed, meer dan tot nog toe is verondersteld. Er golden daarnaast nog twee andere eisen. In de ogen van vele tijdgenoten vormde het poorterschap het belangrijkste criterium voor lidmaatschap van de stedelijke gemeenschap. Dit maakte van iemand van eenvoudig ingezetene van de stad tot volwaardig burger met bijbehorende rechten en plichten.¹¹¹ Poorter was men van geboorte omdat de ouders het waren of werd men door huwelijk met een poorter of door het poorterschap te kopen. Behalve voor de schepenen is dit tevens de volgorde van algemeen belang: de meesten waren het, een aantal werd het door een poorter(es) te trouwen en een kleine minderheid kocht het. Voor de schepenen gold dit criterium vooral als nadere waarborg voor hun afkomst uit de stad en eventuele gegoedheid ter plekke, al werd dit laatste in Breda niet expliciet gesteld. Hoe weten we nu of iemand wel of geen poorter was? In de vestbrieven, de transporten van onroerend goed, staat in de regel vermeld of iemand 'borger' was of ingezetene maar ook weer niet altijd. De kwestie van het percentage poorters (waar Brekelmans in aantallen zeer aan twijfelde) versus niet-poorters in het Bredase stadsbestuur valt dan ook niet zonder meer op te lossen. Over één groep regenten zijn er gelukkig wel nadere gegevens beschikbaar: zij die het poorterschap kochten.

Degenen die zich door koop als poorter lieten registreren staan in principe vermeld in de poorterboeken.¹¹² Zij deden dit meestal met een duidelijke bedoeling: uitoefening van een beroep, waarvoor dit eveneens een vereiste was. Negentien regenten die na 1590 schepen zijn geworden (11,4%), blijken inderdaad het poorterrecht te hebben gekocht.¹¹³ Opvallend genoeg heeft ruim de helft - elf om precies te zijn - dit gedaan tussen 1652 en 1687, ruimschoots na de periode van de diverse politieke omslagen. In deze periode werd dus nog opvallend vaak een beroep gedaan op vreemdelingen van buiten de stad. Waar kwamen zij vandaan? Hier zwijgen de bronnen wederom: slechts in negen van de negentien gevallen is de herkomstplaats genoteerd. Belangrijker is echter dat bij slechts twee van hen kan worden vastgesteld dat ze van buiten Brabant kwamen; met de vaak veronderstelde Holland-dominantie viel het klaarblijkelijk wel mee.¹¹⁴

¹¹¹ Dorren, 'De eerzamen'.

¹¹² Hoewel zij een continue reeks vormen vanaf 1534, bestaat er gerede twijfel of iedereen die van buiten kwam en poorter werd ook daadwerkelijk in de boeken is opgenomen.

¹¹³ Dit waren achtereenvolgens: Peter Hoevenaers (1562) [Vianen], Cornelis van Ceters (1571), Johan de Loecker (1584) [Herenthals], Gysbrecht Eelkens (1588), Pieter van Lanschot (1598) [Zundert], Johan de Bergaigne (1606), Jan Joosten de Bruyn (1618) [Etten], Jan Cools (1626), Jacobus van Bergen (1652), dr. Eduard van Nieuwenhoven (1657), mr. Jacob Knaap (1666) [Steenbergen], Hildegart Wierts (1671), Cornelis Botteycken (1672), Hendrick Kamerlingh (1672) [Bergen op Zoom], Cornelis Vereyck (1673) [Leur], mr. Pieter van Luchtenburg (1675), mr. Engelbert Graswinckel (1675), Laurens Boudin(s) (1679), en dr. Lambert Bernard Noortbergh (1687) [Zallick].

¹¹⁴ Peter Hoevenaers en dr. L.B. Noortbergh. Van een derde persoon, Laurens Boudins, is het uiterst twijfelachtig of hij (zoals vermeld) uit Ierland afkomstig was; hier is eerder sprake van een foute transcriptie; bovendien was hij eerder schepen van Steenbergen geweest. Vergelijk: Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 104-105.

In het naburige Bergen op Zoom werd in 1658 niet voor niets geconstateerd dat alle magistraatsleden hetzij in de stad zelf, hetzij in Breda (!) waren geboren.¹¹⁵ Mr. Frederik Hendrik Issac, behorend tot de machtselite te Breda en bijna onafgebroken schepen van 1679 tot 1712, kwam uit Maastricht. ‘Hollandisering’ begon pas in het laatste kwart van de zeventiende eeuw duidelijkere vormen aan te nemen. Schepen Anthonis Pesser (1695-1700) kwam uit een voorname Hollandse regentenfamilie die in de vroedschap van Rotterdam en Schiedam zetelde. Ook zoon Jacob zou in de jaren twintig van de achttiende eeuw nog enige jaren schepen van Breda worden, evenals mr. Carel van der Heyden de Gouda – de toevoeging bij zijn achternaam zegt al waar hij vandaan kwam – die voor het eerst werd benoemd in 1707. Hij had veelvuldig zitting tot aan 1725.

Dit alles laat onverlet dat diverse Bredase schepenen tegen de regels in geen poorter van de stad zijn geweest ten tijde van hun benoeming. Dat dit soms op onoverkomelijke problemen stuitte, blijkt uit het feit dat twee van de negentien poorteregenten inderdaad pas poorter werden nadat zij tot schepen waren benoemd. Er was waarschijnlijk over geklaagd, ondanks de ruime marge; Johan de Bergaigne was al vier jaar lang schepen geweest en Cornelis van Botteycken reeds twee jaar. Ook in Bergen op Zoom was deze ongewone constructie soms nodig om plooiën glad te strijken: op 20 maart 1643 werden zowel Abraham van Oosten als Robrecht van Schilperoort alsnog ingeschreven, hoewel zij al schepen waren.¹¹⁶ Evenals bij andere gelegenheden was waarschijnlijk sprake van een breder magistraatsconflict waarbij gezocht werd naar munitie. In Den Bosch golden vanaf 1660 omtrent de vereiste van poorterschap voor schepenen nadere regels van tenminste drie jaar.¹¹⁷ Ook dit duidt op het (eerder) regelmatig voorkomen van het kopen van het poorterschap als instant methode tot opname in het patriciaat.¹¹⁸

Van echten bedde

Het derde criterium moet zo letterlijk mogelijk worden opgevat: men wilde geen onechte kinderen of bastaarden als schepen. Dit criterium behoorde ook in andere steden tot de vereisten. Er is voor Breda op dit gebied geen schandaal bekend. Burgers met onechte kinderen konden deze overigens bij de heer ter naturalisatie voordragen.¹¹⁹

Informeel criteria

De drie criteria tezamen dienden bovenal als waarborg voor de gewenste kwaliteit van de schepenen. Hier schortte te Breda het nodige aan, zoals uit bovenstaande voorbeelden is gebleken. Met de formele criteria werd dan ook regelmatig de hand gelicht: allesbepalend waren ze dus niet, hooguit maatgevend. Welke normen in de praktijk werden gehanteerd, valt goed af te lezen aan de commentaren van de drossaard bij de nominaties. De heer werd daarbij een veelheid aan overwegingen mee-

¹¹⁵ De Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten*, 424.

¹¹⁶ In beide gevallen stond de secretaris van de stad Danckaert Basijn borg, waaruit tevens de politieke dimensie van dit voorval blijkt.

¹¹⁷ Vos red., *'s-Hertogenbosch 1629-1990*, 59.

¹¹⁸ Zie verder voor problemen omtrent het poorterschap van schepenen in de zestiende eeuw: Schuttelaars, *Heren van de Raad*, 222-225.

¹¹⁹ Zie op dit punt verder ook hoofdstuk acht.

gegeven die een veel informeler karakter droegen dan de drie officiële criteria. Behalve dat de drossaard zijn gedachten hierover op papier zette, toog hij regelmatig persoonlijk naar Den Haag om de nominaties te komen toelichten. Dit was in principe niet nodig tenzij bij probleemgevallen of als sociale gebeurtenis. Voorop dient te worden gesteld dat de verschillende regimes over de stad de magistraat in de eerste plaats naar hun politieke evenbeeld wenste te vormen, waarbij religieuze aspecten uiteraard telkens de hoofdrol speelden.¹²⁰ Was hierbij tevens sprake van politieke correctheid – de verhouding katholiek-calvinist – waardoor personen die anderszins tekort schoten qua criteria (formeel of informeel) ter compensatie toch werden gekozen? Dit kan mede verklaren waarom zoveel schepenen ultrakorte ambtsperiodes beleefden: zij werden uitgeprobeerd, maar in wezen te licht bevonden. Factiestrijd vormde in dat opzicht nog een andere factor van belang die hier deels ook mee samenvalt.

Evenals voor de meeste steden golden nog een reeks andere sociale normen die in het geval van Breda echter niet op schrift zijn gesteld. In de eerste plaats gold een verbod op bepaalde verwantschapsgraden: vaders en zoons, broers maar ook zwagers konden niet tegelijkertijd in de magistraat zitting hebben. Naleving hiervan vergde wederom de nodige oplettendheid en een zekere mate van onderlinge sociale controle; men moest tenslotte weten wie met wie was getrouwd in de stad. Bij de nominatie voor 1655 meldde stadhouders Buycx daarom keurig dat, indien Pieter van Bernagie aanbleef als schepen, Adriaan van der Schoot als kandidaat afviel: de eerste was namelijk getrouwd met diens zuster Ida.¹²¹ Des te opmerkelijker is het dan ook dat de twee gedurende 1666-70 wel degelijk gezamenlijk zitting hadden in de magistraat. De enig mogelijke verklaring hiervoor is Bernagies tresorierschap geweest, waardoor hij *nomine officii* geen zitting had in de schepenenbank. Ook halfbroers ontsnapten niet aan de aandacht van de drossaard, maar opnieuw geldt dat dit geen belemmering was om toch benoemd te worden.¹²² Daarnaast hielden sommige schepenen ook zichzelf in acht, of althans hun familierelaties tot het zittende bestuur, en trokken zich daarom bij voorbaat terug uit de schepenenbank om niet van partijdigheid te worden beticht. In 1686 verklaarden de schepenen Anthonis Knollaarts en Cornelis Vereyck zich om redenen van maagschap niet gekwalificeerd in de rechtszaak tussen stadhouders Damisse en Roelant Roelants hun stem uit te brengen.¹²³

In de tweede plaats waren er vaak bepalingen gesteld omtrent de leeftijd: in andere steden werd voor schepenen meestal een ondergrens van 28 jaar gehanteerd.¹²⁴ Behalve vanwege zijn herkomst, bestonden er tegen Van Lanckveld ook bezwaren wegens zijn jonge leeftijd van 24 à 25.¹²⁵ Voor veel Bredase schepenen valt door de gebrekkige bronnen slechts bij benadering een leeftijdsopgave te doen. Er bestonden in wezen drie groepen: de beginnelingen (vaak zonen uit plaatselijke regentenfamilies), diegenen van middelbare leeftijd met een maatschappelijke carrière en de oligarchen die vanwege hun (onmisbare) machtspositie in de stedelijke politiek reeds op gevorderde leeftijd waren. Joost Cornelissen van den Broeck was circa 28 toen hij in 1568 voor het eerst schepen werd; Goris Buysen in 1549 iets ouder dan 30, net als Dirk Wachmans in 1587. Franchois Bacx was eveneens on-

¹²⁰ Zie hoofdstuk zes.

¹²¹ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 264r: d.d. 27-09-1654.

¹²² Bijvoorbeeld Job Wynants van Ruth en Godert Peetersz. Boudewyns. Zie voor de onderlinge familierelatie: Van Immerseel, *Breda 1568-1600*, 111 n.303.

¹²³ SAB, OSA inv.nr. 35: NM 1683-1687, f. 154v.

¹²⁴ Prak, *Leiden*, 39; De Jong, *Gouda*, 35.

¹²⁵ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 435r; 436r d.d. 31-10-1641.

geveer 32 jaar oud toen hij in 1601 tot de schepenbank toetrad. Rond het dertigste levensjaar lijkt daarmee ook in Breda de ondergrens te zijn geweest. Door omstandigheden waren velen echter aanzienlijk ouder: Heymerick Adriaan Heymericx was eind veertig in 1576; Anthonis Franssen was vroeg in de vijftig in 1580, evenals mr. Hugo van Baerle twee jaar eerder. Dit vrij grote contrast tussen oud(er) en jong lijkt later zo te zijn gebleven. Zowel Christiaan Beens als Johan Buycx waren de vijftig al gepasseerd toen zij in 1641 en 1652 respectievelijk voor het eerst schepen werden, terwijl mr. Jacob van Buerstede in 1679 veertig jaar oud was en Pieter Beens vijfenvieftig in 1677. In vergelijking met de zestiende eeuw, was de tendens in de loop van de zeventiende eeuw dus stijgende. Er traden minder schepenen op jonge leeftijd tot de schepenbank toe, zoals mr. Franchois de Bons met zijn 29 jaren in 1668: gemiddeld was men toch al gauw zo'n tien jaar ouder.

In dat opzicht is tevens nog de mate van overlap tussen schepenen en tienmannen van belang. Het merendeel van de Bredase regenten werd in de magistratuur geparacheerd zonder eerdere bestuurservaring in de stad. Een gebrek aan een carrièrepatroon voor de meerderheid, wordt desalniettemin aangevuld door een duidelijke carrièrepatroon van een belangrijke minderheid. 52 personen die na 1590 schepen werden (op een totaal van 168), waren eerder tienman geweest. Nog eens 16 regenten hadden daarnaast een ander subaltern ambt bekleed voordat zij schepen werden. Het inheemse patriciaat van Breda kwam dus voor een aanzienlijk deel via de subalterne ambten omhoog, waarbij de tienraad als belangrijkste waterscheiding diende.

Zelfs aan genomineerden bleek nog het nodige te kunnen schorten. In zijn speurtocht naar iemands achtergrond of karakter, die soms veel weg had van een modern antecedentenonderzoek, had de drossaard over iedere kandidaat meestal wel wat negatiefs te melden. Cornelis Abrahams bijvoorbeeld was een herbergier en daarmee van twijfelachtig allooi door zijn beroepsmatige contacten met vreemdelingen.¹²⁶ Niet ieders capaciteiten bleken dus even geschikt, maar nood brak duidelijk wetten in Breda. De factoren bekwaamheid en sociale status kwamen bij de finale afweging ook nog eens om de hoek kijken, al stond het ontbreken ervan een aanstelling zeker niet in de weg. Van diverse kandidaten werd genoteerd dat ze nogal eens van huis waren, een mogelijke indicatie voor het feit dat ze het te druk hadden met andere bezigheden c.q. hun beroep en als schepenen dus minder geschikt waren. Diverse schepenen zagen bovendien om dringende redenen zelf af van het schepe-nambt: het ambt was kennelijk niet voor iedereen even aantrekkelijk. Zo had Hendrik Vogelsank het te druk met zijn 'advocaetschappen' en trok zich al na twee dagen terug uit de schepenbank.¹²⁷ Peter van Lanschot droeg een veelheid van redenen aan om zijn benoeming in 1607 alsnog ongedaan te krijgen.¹²⁸ De spoeling was al met al erg dun te Breda. In tijden van oorlog trokken de gegoede burgers ook nog eens liever uit de stad weg, het schepe-nambt vacant latend. In Bergen op Zoom gebeurde dit in 1581 door maar liefst vier schepenen tegelijk.¹²⁹ Ook in Breda gaf de stedelijke elite dit soms aan. Gerrit van den Broeck wilde in 1579 van het weesmeesterambt af, wier plichten hem namelijk belemmerden uit de stad te vertrekken.¹³⁰ Pieter van Alphen stond op de nominatie voor het schepe-nambt in 1584

¹²⁶ Groenveld, 'Notabele frontiere', 25-26.

¹²⁷ Van Immerseel, *Breda 1568-1600*, 75.

¹²⁸ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 44r-v: niet gedateerd, maar van 1607.

¹²⁹ Van Ham, *Macht en gezag*, 211-212.

¹³⁰ SAB, OSA inv.nr. 7: AM 1578-81, f. 90v d.d. 13-01-1579.

maar bleek al uit de stad vertrokken te zijn.¹³¹ In zijn plaats werd mr. Gerrit Ottens gekozen, maar Van Alphen moeten toch zekere signalen hebben bereikt: in de volgende jaren werd hij alsnog schepen.

Academisering

Naast oligarchisering wordt academisering een belangrijke rol toegedicht in het doen ontstaan van een regentendom. Voor regenten was een studie tenslotte een pre met het oog op hun bestuurlijke carrière: zij werden daarom geacht een zekere status te hebben. In Breda bleken de regenten opnieuw meer eigensoortig al was Willem Jansz van Giffen, die niet lezen of schrijven kon, een uitzondering. In hoeverre had hij deze basisvaardigheden voor zijn beroep als zeepzieder ook direct nodig?¹³² Diens eenmalig voorkomen als schepen in 1591 toont eens te meer aan dat nood duidelijk wetten brak in Breda. Desondanks was hij niet dom of onwelbespraakt. Datzelfde jaar werd hij namelijk als afgevaardigde van de magistratuur naar de Rotterdamse admiraliteit gestuurd om de noodzaak van een goede rivierbeveiliging te beklemtonen, en niet zonder succes.¹³³ Toch maakten de autoriteiten zich al vroeg zorgen over het academisch gehalte onder de Bredase regenten, of beter gezegd een gebrek hieraan. Begin 1583 schreven de verantwoordelijken voor de nominaties bijvoorbeeld het volgende over de kandidaten: ‘estans quasi tous les aultrez sans lettres, et plusieurs sans grande pratique’.¹³⁴ Veel kandidaten waren ongeleerd of onervaren, iets dat deels ook kwam door de geringe omvang van Breda.¹³⁵ Net als elders werden juristen desondanks vanzelfsprekend geacht in de magistratuur: in Den Bosch maakten zij bijvoorbeeld 30,9 % uit van de regenten in de zestiende eeuw.¹³⁶ In hun aanstellingsakten was naast het ‘gadeslaan van de politie’ niet voor niets sprake van het ‘administreren van recht en justitie’. Schepenen in Breda dienden uit hoofde van hun functie eveneens recht te spreken. Volgens een brief aan raadshoofd Kinschot moesten er eind zestiende eeuw daarom toch tenminste twee of drie academici in de Bredase magistratuur zitting hebben, maar die waren er nochtans niet of van twijfelachtig gehalte.¹³⁷ Van Jan Petersz van Baerle werd gezegd dat ‘dije oijck bequam is, als mede wat gestudeert hebbende ende dickwils inden weth geweest’. Probleem met hem was veeleer diens katholicisme. Zo viel er dus altijd wel wat aan te merken op het gehalte van de Bredase regenten, ook al was Van Baerle bekwaamer dan andere ‘slechte borgers’. Voorwaar geen positieve aanbeveling dus en hij zou dan ook na 1590 niet meer terugkeren in de magistratuur. Anderen probeerden hun positie alsnog te verbeteren: ‘daer word gesecht dat Verhagen (mr. Hendrik van der Hagen) noch tot Leijden was gaen studeren’.¹³⁸ Religie zorgde tevens voor een scheiding der geesten: ging de student naar het protestantse bolwerk Leiden in het Noorden (gesticht in 1575) of koos hij voor de katholieke traditie van Leuven in het Zuiden? Leuven was en bleef de belangrijkste universiteit voor generaliteitsland Brabant als geheel, met dien verstande dat juist vanuit de grote steden een voorkeur ontstond voor Leiden.¹³⁹ Het stedelijk patrici-

¹³¹ ARB, Audiëntie inv.nr. 809/21.

¹³² Groenveld, ‘Een notabele frontiere’, 26.

¹³³ SAB, OSA inv.nr. 541: stadsrekening 1591.

¹³⁴ ARB, Audiëntie 809/21, d.d. 30-01-1583.

¹³⁵ Vergelijk: Romeijn, *Stadsregering Tholen*, 18; 20.

¹³⁶ Schuttelaars, *Heren van de Raad*, 350.

¹³⁷ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 1 e.v. (de brief telt drie kantjes, maar is verder niet gefolieerd) d.d. 26-12-1591.

¹³⁸ Bots e.a., *Noordbrabantse studenten*, 337 nr.1898.

¹³⁹ *Ibidem*, 14; 18.

aat was dus eerder geneigd voor Leiden te kiezen; mensen van het platteland voor Leuven. Vlak na de Spaanse inname van 1581 liet de Bredase magistraat een waarschuwing uitgaan tegen degenen die hun kinderen stuurden naar Leiden dat niet eens de naam universiteit verdiende, maar slechts werd gehouden voor ‘een conventiculum om den jongeren aldaer te verleijden ende met ketterie te besmetten.’¹⁴⁰ Later zou de Republiek eigen verboden uitvaardigen tegen katholieke scholing in het zuiden.

Tabel 4.6 Academisering 1551-1702

Periode	Aantal zeker of (mogelijk) gestudeerden	percentage
1551-1590	6 (21)	9,2 / 32,3% [N=65]
1591-1625	10 (13)	20,8 / 27,1% [N=48]
1625-1637	18 (20)	50,0 / 55,5% [N=36]
1637-1671	8 (9)	17,4 / 19,6% [N=46]
1672-1702	13 (15)	26,0 / 30,0% [N=50]

De achttiende-eeuwse stadshistoricus Van Goor geeft voor de periode 1590-1702 negenenveertig regenten een academische titel mee: 29,2 % van het totaal.¹⁴¹ Van hen staan er slechts 30 met naam en toenaam vermeld in het overzichtswerk van Noordbrabantse studenten door Bots.¹⁴² Dit is deels verklaarbaar door het aantal niet-Brabanders dat schepen werd van Breda. Van de ontbrekende negentien zijn er elf alsnog geïdentificeerd. Er blijven desondanks acht regenten over die bij gebrek aan nadere gegevens wel meetellen, maar de cijfers corrumperen. Belangrijker is de constatering dat van de 30 vermelde personen, bijna de helft alleen de meesters-titel *voerde*: over het juiste studietraject bestaat dus vaak grote onduidelijkheid.¹⁴³ Bewijs van de academische graad ontbreekt in vele gevallen, met name door het afwijkende studietraject in Leuven. Voorafgaand aan hun hoofdstudie dienden de studenten hier de volledige cursus in de faculteit van de Vrije Kunsten (artes) te volgen. Alle licentiaten noemden zich echter *magister* (Mr.), ook wanneer hun die graad niet officieel was verleend.¹⁴⁴ Met name van de periode vóór 1590 zijn de gegevens nog onzekerder.¹⁴⁵ Overeenkomstig de woorden van Van Kinschot, deden nogal wat regenten zich dus inderdaad geleerder voor dan zij waren.

De landsheerlijke perioden laten telkens een afwijking zien in lijn met meer algemene gegevens voor het hertogdom Brabant. Daar kende het patriciaat in de steden

¹⁴⁰ SAB, OSA inv.nr. 8: AM 1581-89, f. 17v (geen datum).

¹⁴¹ Hiervan is er één een verzinsel door een verwarring van twee namen: dit betreft voor het jaar 1626 dr. Godefroy van der Locht, een samenvoegsel van dr. Godefroy van den Broeck en Dingman van der Locht. Tegelijkertijd moet een nader onderscheid worden gemaakt tussen twee mr. Jacob van Bergens (in plaats van één), waardoor het oorspronkelijke aantal van 48 geldig blijft

¹⁴² Bots e.a., *Noordbrabantse studenten*.

¹⁴³ Vergelijk voor Den Bosch: Schuttelaars, *Heren van de Raad*, 334-338.

¹⁴⁴ Bots e.a., *Noordbrabantse studenten*, 46-47.

¹⁴⁵ Slechts de volgende zes staan vermeld in Bots: mr. Claas van den Brant (nr. 790), mr. Cornelis Buysen (nr. 965), mr. Geerit Ottens (nr. 3964), mr. Matthys van der Goes (nr. 1720), mr. Sebrecht Sgraeuwen en mr. Hendrick Montens.

over het algemeen een hoge academiseringsgraad.¹⁴⁶ Gezien het feit dat juist door katholieken overheerste perioden sterk verschillen van de algemene Bredase trend, is een verklaring hiervoor snel gevonden. Het extreem hoge percentage voor de periode 1625-37 was vooral het gevolg van de geringe wisseling onder de schepenen gedurende die jaren. Na verloop van tijd treedt er in de zeventiende eeuw wel telkens een stijging op. Daar waar eind zestiende eeuw met moeite één gestudeerde zitting had in de magistratuur, werd het gewenste gehalte van twee à drie op den duur toch bereikt. Dat het desondanks bleef tobben, blijkt ook uit de nominatie voor de opvolging van mr. Jacob van Lanschot in 1638: ‘soo soude mijn duncken dat onder de gedenomineerde den bequaemsten daer toe soude sijn mr. Willem Stas, sone van de heere Stas, in sijn leven raetsheer in den Rade van Brabant, sijnde een rechtsgeleerde twelck onder de schepenen seer dienstich is.’¹⁴⁷ In dit geval was er weliswaar iemand beschikbaar, maar significant is tevens dat die van buiten de stad kwam.

Er veranderde nog iets: de tendens van zonen uit vooraanstaande Bredase regentenfamilies als Snellen, Van Bergen, Bernagie en Damisse om in de tweede helft van de zeventiende eeuw uit carrièreoverwegingen naar de universiteit te gaan. Het waren overwegend de protestantse regentenfamilies van na 1637 die deze traditie begonnen, waarbij zij zich modelleerden naar een algemener patroon. Van de zonen van mr. Willem Snellen gingen er maar liefst vijf studeren.¹⁴⁸ Voor mr. Jacob van Bergen geldt dat eveneens: Adrianus Lambertus studeerde theologie, Adrianus Didericus rechten (hij werd later griffier van 's lands vergadering van de baronie van Breda), Carolus Cornelius rechten, Jacobus artes (hij werd later advocaat te Breda en was schepen van 1700-2) en Joannes Petrus artes (hij stond ingeschreven als advocaat bij het Hof van Holland en was van 1679-82 tienman te Breda).¹⁴⁹ Dit beleid van een gespreid bed over meerdere studierichtingen was niet uitzonderlijk.¹⁵⁰ De ambities van deze twee vaders zorgden wel voor een duidelijke opleving van het aandeel van Bredase immatriculaties op het Brabantse totaal.¹⁵¹

Desondanks was hier slechts sprake van een tijdelijk fenomeen. De Van Bergens en Bernagies verdwenen eind zeventiende, begin achttiende eeuw uit de politieke elite; slechts de families Snellen en Damisse zouden deze gewoonte continueren, zij het niet langer in zulke aantallen. Net zomin als Bredase regentenzonen gewoon waren hun vader op te volgen, vonden zij dus definitief hun weg naar de universiteit. Een opmerkelijke uitzondering betreft hier nog de familie Van Rijckevorsel. Dit katholieke geslacht uit het oude patriciaat toont opnieuw de veerkracht van sommige van deze families. Ook al was de politieke elite voor hun uitgesloten, zij gingen gestudeerd en al in de vrije beroepen of als geestelijke huns weegs.¹⁵²

Het academische gehalte onder Bredase regenten lag daarmee niet bijzonder hoog. Het aandeel van gestudeerden in de Bredase magistratuur kan maximaal worden gesteld op 29,2 %, maar ligt waarschijnlijk eerder rond de 25 %. Ruim een op de vier schepenen had daarmee een academische achtergrond. Is dit nu veel of weinig en wat zegt dit over de kwaliteit van zijn regenten? Breda was een middelgrote stad, al vormde zij binnen Brabant een van de grootste steden. Van het totaal aantal Bra-

¹⁴⁶ Schuttelaars, *Heren van de Raad*, 350.

¹⁴⁷ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 122v: d.d. 03-10-1638.

¹⁴⁸ Bots e.a., *Noordbrabantse studenten*, nrs. 4824, 4832, 4835, 4838 en 4843.

¹⁴⁹ *Ibidem*, 179-181: nrs. 376, 377, 380, 393 en 395.

¹⁵⁰ *Ibidem*, 96.

¹⁵¹ *Ibidem*, 18.

¹⁵² *Ibidem*, 592-593 (nrs. 4272-4283).

bantse studenten in de periode 1550-1750 nam zij tien procent voor haar rekening.¹⁵³ Voor wat betreft Brabant, bevindt Breda zich daarmee in de middenmoot. In Bergen op Zoom lag de gemiddelde deelname van gestudeerden aan de magistraat voor de hele zeventiende eeuw op 21,5 %: een op de vijf schepenen was hier academicus.¹⁵⁴ Uit de markiezenstad kwam desondanks maar vier procent van het totaal aantal Brabantse studenten. Breda kende dus een ruimer overschot aan academici die deels hun weg vonden in de advocatuur en het notariaat.

In hoeverre was een academische studie ook echt nodig voor het schependom? In de praktijk van het rechtspreken werd weinig aandacht besteed aan juridische aspecten; verzachtende omstandigheden waren vele malen belangrijker.¹⁵⁵ Hooguit gaf een academische titel de houder meer status, maar van praktisch nut was toch geen sprake. De stad beschikte in dat opzicht bovendien reeds over meerdere functionarissen - de ministers, de stadsadvocaat, de advocaat van de prins en de vele advocaten en procureurs - om de procesgang te bevorderen en dat ging wegens onderlinge wedijver al moeizaam genoeg. Een grote behoefte aan een intern proces van academisering om het schepenamtbet voor een bepaalde groep te reserveren was er dus al met al niet.¹⁵⁶ Een academische studie was daarmee geen praktische voorwaarde om schepenen van Breda te worden, hooguit een wens van de autoriteiten. Dit laat zich tevens aflezen uit het feit dat de gestudeerde Bredase schepenen gemiddeld zelfs iets korter zitting hadden in de magistraat dan hun niet-gestudeerde collega's.¹⁵⁷ De gemiddeld hogere leeftijd door hun studie bij aanvang van hun carrière kan hiervoor overigens een eenvoudige verklaring zijn. Feit is in elk geval dat er geen overvloedig gebruik werd gemaakt van hun (academische) kennis.

Dit blijkt nader als de situatie in Breda (en in mindere mate Bergen op Zoom) vergeleken wordt met die in Den Bosch. Van de Bossche magistratsleden had in de zeventiende eeuw minstens 48 % gestudeerd, bijna het dubbele dus van Breda. Hierbij moet worden aangetekend dat Den Bosch tevens zesentwintig procent van het totaal aantal Brabantse studenten voor zijn rekening nam. De onderlinge verhoudingen tussen deze drie Brabantse steden laat zich daarmee eveneens goed herleiden. Het patriciaat van de enige echte grote stad in de regio - Den Bosch - was sterk academisch gevormd en kende een typisch stedelijk milieu, waarbij middelgrote steden als Breda en Bergen op Zoom beduidend achterbleven.¹⁵⁸ In nog kleinere steden met een inwonertal van hooguit enkele duizenden was de academisch gevormde schepenen beslist een uitzondering. In Heusden, nochtans de vierde Brabantse stad als het om studentenaantallen gaat, hadden in de eerste helft van de achttiende eeuw slechts 3 van de 52 magistraten gestudeerd. De positie van academici in de Brabantse magistratuur lijkt op Den Bosch na dan ook niet al te sterk te zijn geweest. Een gebrek aan carrièremogelijkheden binnen Staats-Brabant dat zonder eigen colleges of afvaardigingen zat, heeft hierin mogelijk verder een rol gespeeld. Een rekest van de Bossche magistraat aan de Staten-Generaal uit 1669 over de geringe toekomstverwachtingen van gestudeerden onderstreept dit idee.¹⁵⁹

¹⁵³ Ibidem, 18.

¹⁵⁴ Eigenhandige telling aan de hand van de magistratslijsten op de studiezaal van het gemeentearchief van Bergen op Zoom. De gegevens zijn in tegenstelling tot die voor Breda niet nader gecontroleerd aan de hand van de diverse beschikbare matrikels: een bijstelling naar beneden ligt daarom, evenals voor Breda, in de lijn der verwachting.

¹⁵⁵ Vrolijk, *Recht door gratie*, 372-373.

¹⁵⁶ Vergelijk voor Friesland: Zijlstra, *Het geleerde Friesland*, 163-165; 189-192; 199-200; 212-214.

¹⁵⁷ Bots e.a., *Noordbrabantse studenten*, 128.

¹⁵⁸ Schuttelaars, *Heren van de Raad*.

¹⁵⁹ Bots e.a., *Noordbrabantse studenten*, 126-127.

Continuatie

Om aan alle problemen met de formele en informele criteria het hoofd te bieden stond de heer van Breda nog één andere uitweg ter beschikking: continuering van de voltallige magistraat. Regelmatig werd de zittende magistraat voor een tweede opeenvolgende termijn benoemd en soms zelfs drie jaar achtereen. Deze maatregel moet vooral worden opgevat als een methode om in wezen juist niet te hoeven kiezen, omdat er in Breda zo weinig (andere) geschikte kandidaten voorhanden waren. De periode direct na 1590 geldt in dit opzicht als absoluut dieptepunt waarbij structureel van deze uitweg gebruik werd gemaakt. Hoe ongebruikelijk continuering in feite was, blijkt tevens uit een protest van de Bossche magistraat eind augustus 1602. Toen de Brusselse autoriteiten, vanwege krijgsactiviteiten in de regio overwogen de magistraat aldaar te continueren, liet deze niet na te melden dat dit krachtens de stedelijke privileges niet was toegestaan.¹⁶⁰ Of dit ook voor Breda gold, is nochtans niet duidelijk.

Tabel 4.7 Continuering magistraat 1551-1702

Periode	Verlenging ambtstermijn
1551-1590	2 maal
1591-1624	9 maal
1625-1637	2 maal
1637-1671	7 maal
1672-1702	3 maal

Deze methode bood tevens lucht aan meer exceptionele omstandigheden. In het na-jaar van 1660 bijvoorbeeld was prinses Mary reeds naar Engeland vertrokken voordat er iets was geregeld over de aanstaande magistraatsbestelling in Breda. De drossaard, een van haar persoonlijke vertrouwelingen, bevond zich naar alle waarschijnlijkheid in haar gevolg. Voordat deze in staat was geweest de latere commissie tot verandering uit te voeren, overleed de prinses echter vroeg in het nieuwe jaar. Dientengevolge besloot hij zijn commissie maar te laten voor wat zij was: hij moest dit immers uit Mary's naam doen, maar de omstandigheden hadden dit ondertussen achterhaald.¹⁶¹ Zodoende werd de magistraat voor 1661 (reeds met ingang van 10 oktober 1660) begin dat jaar alsnog gecontinueerd: de Bredase regenten leefden eens te meer bij de lotgevallen van de Oranjes.

De tienraad

Over de tweede laag van het stadsbestuur, de tienraad, was tot nu toe het minste bekend. Suggesties als zou het hier een soort vroedschap betreffen, blijken bij nader inzien onjuist.¹⁶² Eigenlijk is hier sprake van een adviesraad van tien mannen. Deze raad was naar alle waarschijnlijkheid een voortzetting van een college van gezworenen, lieden (vaak afkomstig uit de gilden) die gedurende de late Middel-

¹⁶⁰ ARB, Audiëntie inv.nr. 809/30: brief d.d. 28-08-1602. Zie verder: Kuijer, *'s-Hertogenbosch*, 535-541.

¹⁶¹ SAB, OSA inv.nr. 376: officiaalboeken 1655-1737, f. 133.

¹⁶² Zie verder mijn artikel "Decemviratus".

eeuwen optraden naast en met de schepenen. Die had geen zelfstandige bevoegdheid, maar een overwegend ondersteunende functie. In de tweede helft van de vijftiende eeuw verdwijnen de gezworenen uit beeld. Nochtans bleef een groep burgers uit de stad betrokken bij bestuurszaken, al is over haar omvang en taken hoege-naamd niets bekend. De onvrede met deze gang van zaken leidde er waarschijnlijk toe dat een deel van hen tot een vastere organisatievorm kwam, in 1541 uitmondend in oprichting van de tienraad. Ook voor dit college werd, evenals zijn voorganger, echter zo min mogelijk op papier gesteld.

De raad kende nochtans drie hoofdtaken: instemming met de verhoging van belastingen, goedkeuring van de stadsrekeningen en aanwezigheid bij de verpachting van de stedelijke middelen. In bredere zin ging het dus om het uitoefenen van controle op het beheer van de stedelijke financiën. Deze taak werd serieus genomen en het college ontwikkelde zich vanaf eind zestiende eeuw tot een luis in de pels van de magistraat.¹⁶³ Rechten bezat de tienraad nauwelijks, maar zijn samenstelling uit deels oud-schepenen legde voldoende gewicht in de schaal om hem voortaan serieus te nemen. Het hoogtepunt van zijn invloed lag in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Aan het eind van de zestiende eeuw had de heer uit onvrede met de bestuurlijke mores van de magistraat, in het bijzonder met de toestand van de stedelijke financiën, de tienraad op dit laatste terrein meer zeggenschap gegeven. Vanaf dat moment werd daarom ook regelmatig gezamenlijk vergaderd, met dien verstande dat de magistraat dan eerst 's ochtends apart bijeenkwam alvorens de tienraad 's middags in zijn midden uit te nodigen.

Het belang van de tienraad lag uiteindelijk minder in zijn taken als wel in zijn samenstelling, met als belangrijkste kwalificatie: 'persoonen van goeden naemen ende faemen, inde stadt gegoedt zijnde.'¹⁶⁴ De tienmannen hadden weliswaar hun nominatie in eigen hand, maar de selectie vond net als bij de schepenen plaats uit een 'dubbeltal' kandidaten door de heer of de drost, schout, burgemeesters en schepenen. Op basis van de personele samenstelling kende de tienraad eigenlijk een drieledige functie: recruiteringsgrond voor kandidaat-schepenen, wachtkamer van oud-schepenen en eindstation voor niet-patriciabelen.¹⁶⁵ Wat betreft het tweede aspect bood dit college een eerbiedwaardige plek aan regenten om al dan niet tijdelijk in plaats te nemen, zonder uit het politieke gezichtsveld te verdwijnen. De eerste twee categorieën tezamen doen toch de suggestie van een soort vroedschap in stand houden, maar interessanter is wellicht nog het derde element. Voor de meerderheid van de tienmannen betekende de tienraad namelijk het hoogst haalbare in hun bestuurlijke carrière, waarmee in feite een nieuwe laag binnen het stadsbestuur zichtbaar wordt: zij die wel tienman werden maar geen schepenen.

De tienraad vervulde, kortom, een geheel eigen rol in de stedelijke politiek. De magistraat was bij uitstek het politieke instrument van de heer van Breda met een hoog niet-Bredaas gehalte. De tienraad daarentegen vormt in wezen een betere afspiegeling van het eigen stedelijk patriciaat. Een groep waar in tweehonderdvijftig jaar tijd qua samenstelling het accent verschoof van handwerkslieden (16e-eeuw), naar middenstanders en ondernemers (17e-eeuw) en, tot slot, de vrije beroepen (18e-eeuw).¹⁶⁶ De meeste tienmannen strandden aldus in hun eventuele ambities om regent te worden. Als groep patriciabelen stonden de tienmannen daarmee tege-

¹⁶³ Ibidem, 96-100.

¹⁶⁴ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 404r.

¹⁶⁵ Vergelijk: Kappelhof, 'De Bredase bierbrouwerijen', 37; Prak, *Republikeinse eenheid*, 52. Prak betoogt dat op basis van haar samenstelling van veelal oud-schepenen de raden min of meer te vergelijken zijn met de vroedschappen.

¹⁶⁶ Van der Meij, "Decemviratus", 110-112.

lijkertijd zowel binnen als buiten de politieke elite, terwijl er binnen deze groep een duidelijke sociale barrière aanwezig was.

Subalterne ambten en colleges

Beneden het niveau van de tienmannen bevond zich een nog veel grotere groep van personen die alleen subalterne ambten bekleedden, de ‘tweede-rangs’ ambten in het bestuur van de stad. De leden van deze colleges hadden qua werklast betrekkelijk weinig om het lijf: men was er toezichthouder en het feitelijke werk werd meestal aan anderen overgelaten. Desondanks waren ze niet zonder prestige. Juist van deze bestuurscolleges zijn van hun leden vaak plechtige groepsportretten bewaard gebleven, al geldt dit laatste helaas niet voor Breda. De betrokken regenten of bestuurders werden aan de uitvoerende kant meestal begeleid door apart hiervoor aangestelde administrateurs of leidinggevenden. Over het algemeen hielden dergelijke colleges zich vooral bezig met de sociale zorg voor groepen minderbedeelden in de samenleving. Soldaten vormden in dat opzicht door hun mobiliteit weer een aparte groep.

Tabel 4.8 Subalterne ambten, 1591-1702

Bestuurscollege	Schepenen		Tienraden		Overigen	
	N	%	N	%	N	%
Weeskamer	34	40,5	34	40,5	16	19
Burgerweeshuis	30	42	21	29	21	29
Kerkmeester	19	42	11	25	15	33
Militair hospitaal	15	47	7	22	10	31
Gasthuis	19	29	13	19	34	52
Armkinderruis	22	17	42	32	68	51
Manhuis	10	18	6	11	39	71

Volgens tabel 4.8 namen de regenten namen aan bijna alle stedelijke instituties deel, maar in verschillende gradaties: niet alle sociale categorieën van bedeelden waren even populair. Voor armen, ouderen en zieken was men bijvoorbeeld beduidend minder actief dan voor wezen. Breda voldoet daarmee aan een meer algemeen patroon van publieke betrokkenheid van regenten in de Republiek.¹⁶⁷ Voor de tienraden geldt een genuanceerder beeld in lijn met hun tweeslachtige positie van deels binnen en deels buiten de politieke elite van de stad. Hier ligt ook een belangrijk statusverschil: armenzorg was meer iets voor de middenstand dan de politieke top.¹⁶⁸ Aan de hand van hun bestuurlijke nevenactiviteiten valt onder de diverse groepen bestuurders in Breda dus duidelijk een zeker standsbewustzijn te constateren.

¹⁶⁷ Groenveld e.a., *Wezen en boeffjes*, 96-98.

¹⁶⁸ Prak, ‘Armenzorg 1500-1800’, 66-67.

Weeskamer

De weeskamer was in 1535 opgericht door graaf Hendrik van Nassau en een van de oudste stedelijke instellingen. Qua opzet toont zij duidelijk de institutionele oriëntatie van Breda op het hertogdom Brabant: zij was geheel gemodelleerd naar Antwerps recht.¹⁶⁹ Een belangrijk onderscheid tussen het later opgerichte weeshuis, was dat de weeskamer zelfstandig rechtsbevoegd was. In feite was de weeskamer een commissie van de schepenbank en het ambt van weesmeester, samen met dat van kerkmeester, als nauw aansluitend op het werk van de schepenen. De weesmeesters waren oppervoogden van alle weeskinderen en dienden een termijn van 3 jaar: veel van de administratie werd ook door de weesmeesters zelf gedaan. Zij vergaderden twee dagen in de week op woensdag en vrijdag van acht tot tien uur.¹⁷⁰ Voor het opstellen van de registers, inventarissen, rekeningen en andere papieren had men een gezworen klerk in dienst. Tevens was er nog een gezworen bode, 'welcke bode altijd wesen sal der stadt knape van Breda'. Behalve aantrekkelijk vanwege het prestige en de werkzaamheden, waren aan het weesmeestersambt tevens inkomsten verbonden.¹⁷¹

De drie weesmeesters werden oorspronkelijk genomineerd door de burgemeesters en vervolgens door de drossaard en of leden van de (domein)raad voorgedragen voor benoeming bij de baron.¹⁷² De graaf benoemde dan ook prompt zijn secretaris Johan van der Strepen als een van de eerste weesmeesters. Halverwege de zestiende eeuw lijkt het gebruik te zijn geworden dat de weesmeesters een dag na het verzetten van de wet werden (her)benoemd.¹⁷³ In de loop der tijd kwam de aanstelling desondanks steeds meer in handen van de magistraat te liggen. In 1643 kwam de domeinraad hierop terug en liet zijn gezag gelden. Men hekelde het eigenmachtig optreden van de magistraat in deze, speciaal sinds de reductie van de stad in 1637.¹⁷⁴ Volgens de magistraat geschiedde hun aanstelling van de weesmeesters al veel langer, waartoe 'prins Wilhem hoochl. meme. (Willem van Oranje) ongetwijfelt bewoogen is geweest, door zijn afwesen in gewichtige s'landts saecken'.¹⁷⁵ Dit had de magistraat graag willen bewijzen indien niet ten gevolge van 'tgewelt vanden coningh van Castilien (Filips II) verscheijde stadtsregisteren en noodige papieren verdonckert en vervreemt zijn'. Men meende in elk geval dat het gebruik onder Maurits reeds in de stadscostumen was opgenomen (dit bleek inderdaad het geval te zijn) en men hoopte dat de prins er verder geen bezwaar tegen zou hebben om de benoeming aan de stad over te laten.¹⁷⁶ Dit laatste was geenszins het geval en aanstelling van de weesmeesters geschiedde voortaan (weer) door de heer van Breda, uit de voordracht van een dubbeltal door de drossaard. Ter verdere onderstreping van het belang van dit ambt stonden op de nominatiebriefjes, opgestuurd aan de domeinraad, voortaan niet alleen de namen van schepenen en tienmannen maar ook die van weesmeesters.

¹⁶⁹ Rehm, 'De weeskamer van Breda'.

¹⁷⁰ NA, NDR inv.nr. 8002, f. 1v; instructie weeskamer, artikel 2.

¹⁷¹ Voor iedere inventaris kreeg men van het 'suijver profijt' twee stuivers van elke pond Brabants, waarvan de klerk eenderde deel kreeg en de weesmeesters tweederde deel. Van iedere jaarlijkse rekening kregen zij één stuiver. Indien er geen 'profijten' waren, werd men anderszins betaald, zie: NA, NDR inv.nr. 8002, f. 8v (instructie weeskamer, artikel 26).

¹⁷² NA, NDR inv.nr. 8002, f. 1r-1v; instructie weeskamer, artikel 1.

¹⁷³ NA, NDR inv.nr. 8002, f. 18r.

¹⁷⁴ NA, NDR inv.nr. 8002, f. 25r d.d. 06-10-1643.

¹⁷⁵ Ibidem, f. 26r: brief magistraat d.d. 31-10-1643.

¹⁷⁶ Vergelijk: Rehm, 'De weeskamer van Breda', 103-104.

De stadhouder gebruikte meteen zijn prerogatief door in afwijking van de nominatie iemand anders te benoemen.¹⁷⁷ In 1647 werd wederom afgeweken van de nominatie en de eerder aangestelde Jan van Alphen na een termijn van drie jaar vervangen door Hendrik van Berlicum.¹⁷⁸ De reeds twee keer gepasseerde dr. Michiel Ryers werd het volgende jaar alsnog weesmeester. Pas in 1649 werd iemand van de genomineerden daadwerkelijk benoemd: Gosuin van Bernagie.¹⁷⁹ Tienraden mochten overigens tegelijk met hun ambt weesmeester zijn, maar burgemeesters of schepenen niet.¹⁸⁰ Er werd twee maal in de week vergaderd op woensdag en vrijdag van acht tot tien uur en verder bij voorvallende gelegenheden.¹⁸¹

In de bekleding van het ambt werd zoveel mogelijk continuïteit betracht. Meestal zat men twee tot drie jaar; slechts een enkeling zat korter terwijl sommigen langer dienden. Tevens kon het college van weesmeesters, net als bij de magistraat of tienraad, in zijn geheel worden gecontinueerd. Eenmaal gekozen voor een termijn van drie jaar was het ongebruikelijk om tussentijds te worden vervangen. Zo kondigde Gerrit van den Broeck zijn vertrek uit de stad aan in januari 1579, terwijl de inkt op zijn aanstellingsakte nog nauwelijks droog was en in elk geval nog niet verzonden.¹⁸² Tot zijn vertrek moest hij aanblijven. In 1656 werd Johan Ryers aangesteld in plaats van mr. Willem Snellen 'mits sijne particuliere affaires'.¹⁸³ Ryers was voor het eerst benoemd in 1652 en zou bijna dat hele decennium als weesmeester aanblijven. In de loop van 1659 bleek hij echter 'met de woon vertrocken' (verhuisd) naar Zundert, waar hij korte tijd later als secretaris werd aangesteld.¹⁸⁴ In 1657 werd Pieter van Bernagie wegens zijn promotie tot schepen opgevolgd door Anthonis van der Noot.¹⁸⁵ De praktijk van geschikte kwalificaties voor benoemingen, blijkt wel uit een voordracht in 1665 voor een tussentijdse benoeming waarbij beide kandidaten oud-schepen en oud-weesmeester zijn.¹⁸⁶ Vreemd is nog de brief van prins Willem III aan stadhouder Bernagie, waarin deze werd meegedeeld dat oud-president en burgemeester Anthonis van Buerstede op diens verzoek geen eed hoefde af te leggen als weesmeester, een zeer ongebruikelijke gang van zaken.¹⁸⁷

Burgerweeshuis

Oprichting van een weeshuis in 1606 lag in de lijn van de stedelijke reformatie: het bieden van een gereformeerde opvoeding aan (burgers) kinderen die anders bij ka-

¹⁷⁷ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 151r en 153r. Wegens de promotie van Daem Janssen tot schepen werd Johan van Alphen aangesteld, en niet de voorgestelde Michiel Ryers, Gerard van Campen of Jan Antoni Kick.

¹⁷⁸ Ibidem, f. 174r. Genomineerd waren Michiel Rijers, Adriaen van Rut en Cornelis van Erfrenten. In 1656 kwam stadhouder Buycx met drie geschikte kandidaten 'indien deselve bij hare Con: Hoocht. niet tot schepen en worden gecosen', zie: ibidem, f. 272v.

¹⁷⁹ Ibidem, f. 189r. De overige twee genomineerden waren Jacob van Rijckevorsel en Anthonij vander Noot.

¹⁸⁰ Ibidem, f. 160r d.d. 08-10-1645.

¹⁸¹ Rehm, 'De weeskamer van Breda', II, 103-107.

¹⁸² NA, NDR inv.nr. 8002, f. 17r d.d. 21-01-1579.

¹⁸³ Idem, f. 38b-38c: Marie d.d. 30-12-1656. De aanstelling van Willem Snellen staat niet vermeld in de lijstjes zoals gegeven door Van Goor, *Beschrijving*, 284. Volgens de aanstellingslijst voor 1656 namens de domeinraad, werd het college van weesmeesters voor dat jaar oorspronkelijk gevormd door Willem Snellen, Pieter van Bernagie en Jacob Stas (zie: NA, NDR inv. nr. 7998, f. 270v). Ook Stas vroeg later om ontslag, zie: ibidem, f. 278r.

¹⁸⁴ NA, NDR inv.nr. 8067, f. 100r-102r d.d. 18-03-1660.

¹⁸⁵ NA, NDR inv.nr. 8002, f. 39b d.d. 21-06-1657.

¹⁸⁶ Ibidem, f. 41r d.d. 09-03-1665.

¹⁸⁷ NA, NDR inv.nr. 8002, f. 45r: d.d. 15-10-1670.

tholieke gastgezinnen ondergebracht zouden moeten worden. Tevens gold nog een andere noodzaak. Na 1590 werd de stedelijke armenkas in toenemende mate belast met 'een grootte menichte van kinderen.' De regionale oorlogvoering in Staats-Brabant was hiervan de primaire oorzaak door het achterblijven in de stad van wezen van soldaten. Soldatenkinderen bleven door de roulering van de diverse compagnieën over de garnizoenen in de frontiersteden vaak in een bepaalde stad achter, al dan niet samen met hun moeder. Het jarenlange beleg van Oostende bij aanvang van de zeventiende eeuw speelde eveneens een rol; kinderen werden van hier en elders naar Breda gestuurd uit veiligheids- of andere overwegingen.¹⁸⁸

Bij de oprichting werd bepaald dat alle kinderen van vijf jaar en ouder, zowel van burgers als ingezetenen en van echten bedde, voortaan in het weeshuis dienden te worden opgevangen.¹⁸⁹ Ter onderscheid van de reeds bestaande weeskamer werd het ook wel het Burgerweeshuis genoemd. Het bestuur bestond uit vier buitenvaders, waarvan twee door de kerkenraad en twee door de stad werden benoemd. De vrouwen van de buitenvaders waren buitenmoeder.¹⁹⁰ Het weeshuis had daarnaast ook nog diverse eigen functionarissen in dienst. Pas met de oprichting van het armkinderhuis in 1639, zou het Bredase weeshuis allengs een exclusiever karakter krijgen. De twee colleges stonden desondanks ook later in een blijvende relatie tot elkaar: vanaf eind zeventiende eeuw werd het weeshuis bijvoorbeeld gedwongen het armkinderhuis financieel te ondersteunen.¹⁹¹ Voor de vier minderjarige kinderen van Jaques Crevemor, muletier van de stadhouder-koning, werd in 1694 opname verzocht.¹⁹²

Kerkmeester

Een bijzonder ambt betrof dat van kerkmeester. Het kerkgebouw van de Grote kerk was eigendom van de stad en voor het onderhoud werden dan ook aparte functionarissen aangesteld: het takenpakket van kerkmeesters was over het algemeen vrij uitgebreid.¹⁹³ Dit ambt kon daarom, samen met dat van weesmeester, op een eigen status rekenen binnen de subalterne ambten. Van oorsprong was er nog een rentmeester boven hen in rang geweest, maar deze positie lijkt na 1590 snel verdwenen.¹⁹⁴ Hoe de benoemingen precies verliepen, is niet bekend en ook voor het overige komen de kerkmeesters te Breda maar zelden in beeld.¹⁹⁵ In Holland gold lidmaatschap van de gereformeerde kerk als voorwaarde voor dit ambt overigens pas sinds 1654.¹⁹⁶ Vanwege het hoofdzakelijke administratieve werk, diende men borg te staan. De hoogte van de borgtocht zegt iets over de status van dit ambt: in 1684 stelde Hendrik Gobbings zich garant voor zijn schoonzoon Hendrik Damisse à tweeduizend gulden.¹⁹⁷

¹⁸⁸ SAB, OSA inv.nr. 11: AM 1603-11, f. 3-v d.d. 24-01-1603. Zie voor de grootschalige effecten van dit beleg verder: Thomas, red., *De val van het Nieuwe Troje*.

¹⁸⁹ SAB, OSA inv.nr. 11: AM 1603-1611, f. 115 d.d. 04-08-1606.

¹⁹⁰ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 115.

¹⁹¹ Muntjewerff-Van den Hul, *God is een vader der weezen*.

¹⁹² NA, NDR inv.nr. 7997, f. 210r. d.d. 25-11-1694.

¹⁹³ Van Deursen, 'Kerk of parochie?'

¹⁹⁴ Van Keppel, *Eenige wetenswaardigheden*, 54-55.

¹⁹⁵ Brekelmans, 'Het keurslijf van de Grote Kerk', 23-25.

¹⁹⁶ Van Deursen, 'Kerk of parochie?', 532.

¹⁹⁷ SAB, OSA inv.nr. 376: officiaalboek 1655-1737, f. 85 dd.22-06-1684.

Militair hospitaal

In de eerste helft van de jaren veertig van de zeventiende eeuw kwam het tot de oprichting van een apart militair of stads hospitaal in Breda, inclusief een anatomisch theater.¹⁹⁸ Voorafgaand werd een grote collecte gehouden, die in totaal ruim negenduizend gulden opbracht.¹⁹⁹ Hieruit valt goed de sociale betrokkenheid van de diverse bestuurslagen van Breda af te lezen.

De prins van Oranje gaf als heer van Breda het goede voorbeeld met een donatie van maar liefst duizend gulden. De gouverneur van de stad zegde honderdvijftig gulden toe, waarvan de inning vooralsnog achterwege bleef. De Bredase burgerij kwam in eerste instantie maar mondjesmaat over de brug: het gros van de bijdragen kwam van andere steden en politieke instituties in de Republiek; het militair hospitaal had duidelijk ook een bovenregionale functie. De magistraat had tevens speciale opdracht gegeven aan schepen Jacob Drabbe en predikant Losecatius voor een wervingsactie in het land.²⁰⁰ Grootste donateur waren de Staten van Holland en Westfriesland met tweeduizend gulden, gevolgd door de stad Amsterdam met vierhonderd gulden. Commies van de ammunitie Jacques Martini volstond met honderd gulden: diens bijdrage was, gezien zijn beroepsachtergrond (evenals die van de gouverneur), echter niet belangeloos. De agent van de stad Adriaan Pauw doneerde eenzelfde bedrag. De grootste van de privé-weldoeners in de stad vormden de erfgenamen van de weduwe van schepen Johan van Hertsbeke met tweehonderdvijftig gulden. Enkele andere ingezetenen doneerden nog bedragen van vijftig of vijftewintig gulden.

Pas in tweede instantie werd onder Bredase burgers een aparte collecte gehouden bestemd voor het onderhoud van dit 'gasthuis voor zieke soldaten en andere ellendige personen'. Bij elkaar bracht ze iets meer dan twaalfhonderd gulden op (verdeeld over 24 personen), gemiddeld vijftig gulden per persoon. Het voltallige college van schepenen maakte uit hoofde van zijn functie van deze groep de kern uit. De individuele bijdragen waren echter verschillend. De drossaard en zijn zoon (de binnenburgemeester), Cornelis en Johan van Aerssen, Willem Snellen (de buitenburgemeester) en Willem Stas doneerden ieder honderd gulden; de schepenen Pieter van Bernagie en Christiaan Beens ieder tachtig gulden; de schepenen Jacob Drabbe, Anthonis van Buerstede, Johan van Bergen en Jan van der Wien vijfenzeventig gulden; hekkensluiter vormde Willem van Lankveld met dertig gulden. Overige bijdragen varieerden van tien tot dertig gulden en kwamen hoofdzakelijk van de tienmannen en de drie predikanten in de stad; slechts griffier Adriaan Havermans stak hier met tachtig gulden ruimschoots boven uit.

De 'body politic' liet zich daarmee niet onbetuigd bij de oprichting van dit nieuwe stedelijk college. Ook hun bestuurlijke inzet voor het militair hospitaal was naar behoren: regenten maakten qua bezetting bijna de helft van het bestuur van dit college uit. Het bestuur bestond uit drie door het stadsbestuur benoemde regenten, waarvan de buitenburgemeester het hoofd was. Grootste animo hiervoor kwam overigens van een groep met duidelijke eigen belangen: de medici onder hen. Achtereenvolgens waren dr. Michiel Ryers, Johan van Alphen, Adriaan van Overvelt en Hendrik Kamerling opziender van dit nieuwe gasthuis; daarmee was in de tweede helft van de zeventiende eeuw bijna altijd wel een apotheker in het bestuur vertegenwoordigd. Dit kan overwegend een praktische kant hebben gehad: apothekers

¹⁹⁸ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 274-275.

¹⁹⁹ SAB, Archief Oudemanshuis, inv.nr. 381.

²⁰⁰ SAB, OSA inv.nr. 20: RM 1639-1652, f. 33 d.d. 03-09-1640.

wisten tenslotte met medicamenten om te gaan en konden zodoende aanbevelingen doen. Door leveranties profiteerden zij echter tevens van hun betrekking. Andere geneeskundigen toonden eveneens bovenmatige interesse: dr. Christoffel van Campen (1674-1686) en dr. Lambert Bernard Noortberg (1693-1702) waren lange tijd opzienders van het hospitaal. Het is zeer goed mogelijk dat de wetenschappelijk actieve Van Campen het militair hospitaal als een soort proeftuin gebruikte voor zijn onderzoeken naar onder andere de ‘pleurtide’.

Gasthuis

Armen konden traditioneel terecht in het gasthuis: dit was tevens de oudste stedelijke instelling van Breda. Het wordt reeds in 1246 genoemd, maar is tenminste een halve eeuw ouder. Opname gold oorspronkelijk voor arme zieken, ouden van dagen en vreemdelingen. De aard van het gasthuis was reeds in de loop van de zestiende eeuw deels veranderd in dat van een oude mannenhuis.²⁰¹ Binnen het gasthuis opereerde inmiddels tevens apart een beiaard voor opvang van pelgrims; dit zou later worden omgezet in een pesthuis. De binnenburgemeester was oppergasthuismeester, terwijl twee schepenen jaarlijks door de magistraat als gasthuismeester werden gekozen. Zij werden met regelmaat, soms jaren achtereenvolgend, in functie gecontinueerd en hielden het toezicht.

Vanaf 1610 ging het beheer van de twee meesters of regenten over in handen van een aparte rentmeester, later aangesteld door de baron.²⁰² Vanouds viel het gasthuis onder toezicht van het stadsbestuur dat bijvoorbeeld de rekeningen controleerde en wier toestemming benodigd was voor opname. In 1643 werd het exterieur verfraaid. Naast ‘oude arme borgeren’, hadden oud-werknemers van de prins bij opname beslist een streepje voor.²⁰³ Zo werden eind zeventiende, begin achttiende eeuw onder anderen Julien la Rose, dispencier van het hof, en Hendrik van Quellenburgh, oppertuinman gedurende een kwart eeuw onder de koning-stadhouder (onder andere te Hampton Court), in het Bredase gasthuis opgenomen.²⁰⁴

Armkinderruis

In 1639 werd op last van de magistraat een armkinderhuis opgericht voor wezen van niet-burgers van Breda en van soldaten. Tezamen met het twee jaar later opgerichte militair hospitaal, blijkt hieruit wederom de dominantie van soldatenvolk in het stadsbeeld. Het bestuur van het armkinderhuis bestond uit vier buitenvaders, die lid moesten zijn van de gereformeerde kerk, en benoemd werden door de magistraat uit vooraanstaande burgers. Hun vrouwen waren tegelijk buitenmoeder. Het beheer van de instelling en de opvoeding der kinderen, kwam toe aan een aparte buitenvader en moeder.

²⁰¹ Muntjewerff, *Van Oude Mannen*, 21.

²⁰² Zie verder hoofdstuk zeven.

²⁰³ Zie verder NA, NDR inv.nrs. 560-561 en 596-597.

²⁰⁴ NA, NDR inv.nr. 8015, f. 224 e.v.

Oude Mannenhuis

Voor mannen, die in principe tevens in het gasthuis terecht konden, was in 1449 een apart Oude Mannenhuis gesticht. Dit stond onder toezicht van de magistraat die beide manhuismeesters benoemde uit vooraanstaande leden van de burgerij. Deze regenten waren met het hele beheer belast, inclusief de financiën.

Armenzorg

Enkele van de bovengenoemde colleges hielden zich ten dele bezig met armenzorg. De stedelijke armenzorg is voor Breda in deze periode nog niet nader onderzocht. Ten gevolge van het humanisme kwam het in de jaren twintig en dertig van de zestiende eeuw in de Nederlanden tot nieuwe vormen op dit terrein.²⁰⁵ Graaf Hendrik III van Nassau volgde te Breda in 1536 met een uitgebreide ordonnantie. Dit resulteerde onder andere in de oprichting van een algemeen armbestuur, aalmoezenie genaamd, geleid door drie aalmoezeniers of armmeesters. Verder waren twee aalmoezeniers belast met de daadwerkelijke uitdeling van brood en anderszins plus het toezicht op de armen. In het algemeen probeerde de stedelijke overheid het idee van een gezamenlijke christeneenheid te promoten, los van godsdienstige voorkeuren. De armenzorg vormde daarentegen bij uitstek het terrein waarop de kerken van de Reformatie zich in maatschappelijk opzicht ontplooiden door middel van hun eigen diaconieën. Andersdenkenden waren normaliter van hun bedeling uitgesloten, maar in Breda ondersteunden de calvinisten desondanks de aalmoezenie.²⁰⁶ Beiden ondersteunden tevens financieel diverse van de stedelijke instellingen, zoals gezamenlijk het weeshuis en het armkinderhuis (niet door de diaconie). Pas later konden deze op eigen giften overleven.

De Tafel van de Heilige Geest bleef zodoende de belangrijkste toezichthouder op de stedelijke armenzorg, wier naam als zodanig ook niet werd gewijzigd – dit in tegenstelling bijvoorbeeld tot in Bergen op Zoom.²⁰⁷ Onder de 26 aalmoezeniers in de periode 1590-1625 zaten slechts vijf schepenen. Het is goed mogelijk dat men bij de aalmoezeniers in de praktijk een katholiek koppelde aan een calvinist: diversen van hen keren later terug als schepenen gedurende het Spaanse interregnum. Voor de positie van rentmeester werden vertrouwenspersonen aangezocht zoals Cornelis van Ceters, die al vanaf de jaren tachtig van de zestiende eeuw rentmeester was. Dat niet alleen: tevens regelde hij zaken voor het begijnhof en sommige begijntjes, voor het klooster van St. Bernaards en namens de erfgenamen van raad mr. Michiel Piggen. Hij was de katholieke zaak dus zeer toegedaan, iets dat zijn bestuurlijke carrière niet in de weg stond. In 1591 wordt hij als ‘polit. bequaem’ omschreven en een promotie tot schepenen zou niet lang op zich laten wachten.²⁰⁸

De armen in de stad werden tevens apart ondersteund door de heer van Breda. Graaf Hendrik III van Nassau had in 1532 een jaarlijkse erfrente van vijfhonderd pond Artois opzij gelegd, waarvan ‘hondert arme menschen van wollen ende van grijnen, van schoenen ende coussens’ konden worden gekleed.²⁰⁹ Herhaaldelijk wa-

²⁰⁵ Spaans, *Armenzorg in Friesland 1500-1800*, hoofdstuk 2.

²⁰⁶ Vergelijk: Spaans, *Haarlem na de Reformatie*, 180-184.

²⁰⁷ De Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten*, 222.

²⁰⁸ NA, NDR inv.nr. 7998, niet gefolieerde tweede blad behorend bij de brief beginnend op f. 1r d.d. 26-12-1591.

²⁰⁹ De akte van fondatie dateert van 6 januari 1532.

ren hieromtrent nadere aanvullingen noodzakelijk.²¹⁰ Willem van Oranje voegde er van zijnerwege in 1562 een bedrag van honderd gulden aan toe.²¹¹ Het totale bedrag, inmiddels aangegroeid tot zeshonderd gulden, werd door de rentmeester van de domeinen van Breda jaarlijks uitgekeerd aan de heilige geestmeesters van de stad, die vervolgens voor distributie van de aangeschafte goederen onder de armen zorgde. Zij dienden het vastgestelde bedrag niet te overschrijden.

Door 'de groote dierte van lijnen ende wullen' en anderszins bleek dit niet lang mogelijk. De heer van Breda had tevens aangeraden mogelijke extra kosten zoveel mogelijk uit hun eigen opbrengsten te halen, een clausule die eind jaren zeventig werd herhaald.²¹² In de periode 1592-1598 waren de heilige geestmeesters maar liefst fl. 3.793.- zes stuivers en één oortje kwijt uit de eigen sobere middelen om aan het 'pieux legae' van de heer te voldoen. Dit geld diende door de burgers van de stad bij de wekelijkse omgang voor de huisarmen te worden opgebracht, maar de 'deurgaende armoede ende sweren staet vande borgeren' (recent door 'de rooden melissoene, ende metten peste, ende andere quade zieckten' getroffen) stelde de onderlinge solidariteit en de inkomsten zwaar op de proef. De armen bestonden trouwens meest uit weduwen en weeskinderen van soldaten.²¹³

De speciale verantwoordelijkheid van de Oranjes in deze werd door de administrateurs van de Tafel van de Heilige Geest eind 1598 ter herinnering gebracht onder het voorwendsel dat Maurits in dat opzicht toch zeker in 'de voetstappen van zijne voorsaten' zou willen volgen. Bovendien betrof het 'een groot werck vande caritaten' die de arme mensen meer en meer aan hem zou binden 'vanden voorde propeuteijt ende het lancksalich leven vandeselve uw pr. Exc. aen God almachtich te bidden'. De jaarlijkse kosten werden begroot op fl. 1.080.-; Maurits zegde voor de komende drie jaar jaarlijks tweehonderd gulden toe.²¹⁴ Het tekort aan geld verdween daarmee nog niet en aan het eind van deze periode moest een nieuwe oplossing worden bedacht. Door Maurits werd bij verlening van het octrooi voor de tafelhouder van de bank van lening in 1602 bepaald dat deze, bij wijze van recognitie, jaarlijks driehonderd gulden aan de domeinraad diende te betalen. De magistraat had overigens jarenlang actief de oprichting van een bank van lening tegenhouden.²¹⁵ Dit geld werd vervolgens op verzoek van de heilige geestmeesters als 'suppletie' (aanvulling) aan het kleedgeld van de armen toegevoegd.²¹⁶

Particuliere liefdadigheid was er tevens in kleinere mate met bijvoorbeeld het beneficium Willem en Otto van Galen, beiden priester en kannunik. Dit was in 1539 gesticht 'tot behoeff van schamele huysarmen'.²¹⁷

De ministers

De magistraat was weliswaar het belangrijkste bestuurscollege in de stad maar kon niet zonder professionele hulp in zijn uitvoerende werkzaamheden. Hulp in de vorm van betaalde krachten kwam van de zogeheten ministers: de secretaris en de griffier. In het geval van Breda werden deze eveneens door de heer benoemd.

²¹⁰ SAB, OSA inv.nr. 10: AM 1597-1602, f. 178-179: clxxxvi verso- xlxxix verso d.d. 19-12-1598.

²¹¹ Akte d.d. 30-12-1562: Correspondentie van Willem van Oranje (database Huygens ING).

²¹² SAB, OSA inv.nr. 7 : AM 1578-81, f. 83 en 85-v.

²¹³ SAB, ORA inv.nr. 819 f. 48v-49.

²¹⁴ Het rekest is niet gedateerd; de apostille van Maurits is van 10 december 1599.

²¹⁵ Maassen, 'De bank van lening te Breda tot 1815', 116-117.

²¹⁶ SAB, ORA inv.nr. 502 f. 17 d.d. 28-01-1603. Volgens deze akte dateert de apostille van Maurits op het rekest van 1 februari 1602.

²¹⁷ Van Keppel, *Eenige wetenswaardigheden*, Bijlage II (89-96).

Hoewel formeel geen deel uitmakend van het stadsbestuur, schoven zij aan tafel aan om de beraadslagingen te helpen bevorderen. In algemene zin valt er zelfs wat voor te zeggen dat zij op de terreinen van bestuur en rechtspraak de belangrijkste schakel (want permanente factor) vormden, daar waar de schepenen jaarlijks wisselden.²¹⁸ Mede daarom kon in Holland de pensionaris, als permanent hoofd van de stedelijke administratie, uitgroeien tot zo'n belangrijke functionaris.²¹⁹

In tegenstelling tot andere steden in Staats-Brabant als Bergen op Zoom en Den Bosch kende Breda geen pensionaris. Slechts in de laatste stad was de pensionaris ook echt belangrijk - van 1588 tot 1680 waren er zelfs twee - mede als politiek delegatieleider.²²⁰ In Bergen op Zoom daarentegen was hij louter een juridisch specialist.²²¹ Breda had overigens wel een zogeheten stadsadvocaat, maar niet met de naam van pensionaris.²²² Een reden hiervoor kan zijn geweest dat de heer van Breda reeds over een aparte, eigen advocaat voor de stad beschikte.²²³ De verschillende ambtelijke overlappingen maakte dat de functie van stadsadvocaat uiteindelijk in 1737 werd opgeheven. Deze maatregel kwam niets te vroeg: al in 1688 klaagde Sintaman, die zes jaar eerder was aangesteld, erover sinds zijn aanstelling niets meer van doen te hebben gehad.²²⁴ De inrichting van de stedelijke administratie was per stad dus vaak verschillend maar altijd een complexe samenhang van meerdere functionarissen, voor wie vooral de onderlinge taakafbakening van belang was.

In Breda was vooral de opsplitsing van het ambt van griffier van de stad in 1560 in dat van griffier en secretaris belangrijk geweest voor de stedelijke administratieve ontwikkeling. Dit was destijds gebeurd op last van toenmalig burgemeester Jan van den Corput die op deze wijze twee ambten creëerde voor zijn zoons Bartholomeus en Nicolaas als zijn opvolgers.²²⁵ De griffier bleef verreweg de belangrijkste van de twee functies, met onder andere een vaste plaats in de schepenenbank en magistratuur (als notulist) en in de Hoofd- en leenbank. Hij was, kortom, de politiek en juridisch secretaris die elders ook wel pensionaris werd genoemd. In naam was hij overigens griffier van stad en dorpen in het land van Breda. De secretaris hield zich vooral bezig met het opstellen van allerlei gerechtsakten. Om het bestaan van twee functionarissen te rechtvaardigen, werd de functie van secretaris danig opgetuigd met allerlei nevenfuncties. Zo was deze behalve 'secretaris ten contracten' (zijn eigenlijke ambtelijke functie op het stadhuis) tevens nog secretaris van de tienraad, van de krijgsraad en van Teteringen.²²⁶ Daarnaast was hij ook nog klerk van de bloede.²²⁷ Aan dit rijtje functies kan, in elk geval tot 1637, dat van secretaris van de weeskamer worden toegevoegd.²²⁸

In de loop van de zeventiende eeuw zou het desondanks diverse keren nodig blijken de onderscheiden taken van griffier en secretaris heel precies op papier te zetten. Of dit een bureaucratische reden had of nog altijd het gevolg was van de eerde-

²¹⁸ Cox, *En bracht de schare tot kalmte*.

²¹⁹ Ter vergelijking: Melles, *Ministers aan de Maas*; Porta, *Joan en Gerrit Corver*; Moorman van Kappen, 'Maas-trichtse Stadsadvocaten'.

²²⁰ Jacobs, *Justitie en politie*, 85-86; Vos red., *'s-Hertogenbosch 1629-1990*, 108-109.

²²¹ Van Ham, *Macht en gezag*, 229.

²²² Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 143.

²²³ Zie verder hoofdstuk zeven.

²²⁴ SAB, OSA inv.nr. 236: brieven stadsbestuur 1684-9, brief G.W. Sintaman d.d. 25-09-1688. Dit vond zijn oorzaak in een eerdere ruzie met de advocaat van de heer, stadhouder Cornelis Damisse, die door de informatiestroom te monopoliseren op deze wijze wellicht tevens probeerde eigen misdaden te verhullen.

²²⁵ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 140.

²²⁶ Van Goor, *Beschrijving*, 248.

²²⁷ Zie hoofdstuk drie.

²²⁸ Zie verder hoofdstuk zeven.

re, onnatuurlijke opsplitsing, is onduidelijk.²²⁹ De geschillen gingen vooral over inkomsten die bestonden uit allerlei leges voor stukken die bij de rechtsgang dienden te worden overgelegd. Een van de hoofdgeschillen betrof het recht op het houden van openbare veilingen, dat steeds meer werd ondermijnd door een toevloed aan notarissen in de stad in de tweede helft van de zeventiende eeuw.²³⁰ De griffier en secretaris werden nogal eens tegelijk aangesteld, waaruit mogelijk onderlinge werkafspraken over taken en inkomsten valt af te leiden. De omvang van de inkomsten is niet gemakkelijk aan te geven, maar zal minimaal tussen de fl. 500 en fl. 1.000. per persoon hebben bedragen.²³¹ Als spilfunctie binnen de administratie stelde het de houder bovendien in staat allerlei neveninkomsten te genereren. Willem Hanecops en zijn opvolgers als secretaris betaalden in elk geval een recognitie van honderd gulden aan de domeinraad, een relatief hoog bedrag.²³² Behalve onderlinge werkafspraken, bleek nog een andere praktijk. Mr. Bartholomeus van den Corput stond het ambt van griffier in 1607 tijdelijk af ten gunste van dr. Gerard Havermans.²³³ Havermans fungeerde reeds enige jaren als zijn substituut wegens diens 'debiliteit'. Na de dood van Adriaan Havermans in 1653, nam diens substituut Cornelis van Gent het ambt tijdelijk waar.²³⁴

Als politiek delegatieleider naar buiten toe was de griffier van Breda ondergeschikt aan de drost of diens stadhouder of de buitenburgemeester. Met name de griffiers Adriaan Havermans en Johan van Vliet ondersteunden halverwege de zeventiende eeuw echter regelmatig de sollicitaties bij de diverse hoge staatsinstellingen in Den Haag, mede ingegeven door hun eigen ambities en juridische belangstelling. In hoeverre maakten de ministers tevens deel uit van de politieke elite van Breda?²³⁵ De splitsing van het griffiersambt in 1560 was mede ingegeven met het doel van positiebehoud van een regentenfamilie. Ook later was er herhaaldelijk sprake van nauwe verwantschap. Burgemeesterszoon Bartholomeus van den Corput (griffier van 1560-1567; 1578-1581 en 1590-1596) was getrouwd met Catharina Montens, een dochter van Cornelis de Oude, burgemeester en schepen van Breda.²³⁶ Adriaan Havermans (1637-1652), zoon van griffier Gerard, hertrouwde in 1639 met Johanna van Aerssen. Zij was een dochter van Jacques van Aerssen en daarmee was president-burgemeester Johan van Aerssen dus haar oom en drossaard Cornelis van Aerssen haar neef.

In de loop van de zeventiende eeuw kwam een tegengestelde ontwikkeling: oud-schepenen als minister. Mr. Gysbrecht Eelkens vervulde gedurende het Spaanse interregnum diverse malen het ambt van schepen of tienraad voordat hij van 165-1637 griffier was. Dit zou later steeds gebruikelijker worden voor toekomstige ministers. Johan van Vliet vervulde voor zijn benoeming tot griffier in 1653 drie jaar lang het schepenambt te Breda; Govert van Alphen was voor diens aanstelling tot secretaris in 1652 vier jaar schepen geweest. Het grote voordeel hiervan was na-

²²⁹ Van Ham, *Stedelijke archieven*, 140: Bergen op Zoom kende twee secretarissen vanaf 1473 en een griffier sinds 1525. Ook in Den Bosch heerste er in de loop van de zeventiende eeuw onduidelijkheid over ieders bevoegdheden en moest een nieuwe scheiding worden aangebracht, zie: Jacobs, *Justitie en Politie*, 77-78.

²³⁰ NA, NDR inv.nr. 8000, f. 149 e.v.

²³¹ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 142-143.

²³² NA, NDR inv.nr. 8000, f. 442r: acte van recognitie d.d. 09-04-1638 (de som was overigens door de domeinraad vastgesteld op 21 november 1630); f. 443 e.v.: rekest Jacob Hanecops.

²³³ *Ibidem*, f. 13r d.d. 19-03-1607.

²³⁴ *Ibidem*, f. 20r d.d. 03-06-1653.

²³⁵ In Den Bosch waren de pensionarissen bijvoorbeeld raden in het stadsbestuur, zie: Jacobs, *Justitie en politie*, 85.

²³⁶ Nijgh, 'Montens', 66.

tuurlijk het opdoen van enige jaren praktijkervaring in de stedelijke politiek. David Boursse, griffier van 1678 tot 1700, was sinds 1695 tevens tienraad.

Ministers waren dus niet zelden ervaren bestuurders gelieerd aan of voortgekomen uit de stedelijke politieke elite. Bartholomeus van den Corput werd, voordat hij in 1590 naar Breda terugkeerde, in dat jaar nog tot secretaris van Antwerpen benoemd waar hij zijn bestuurlijke carrière had voortgezet. Later zou hij ook nog in Dordrecht het ambt van secretaris en weesmeester vervullen. Hij moet een druk bezet man geweest zijn, want vanaf 1590 vervulde hij zowel het griffiers- als secretarisambt van Breda - daarmee de oorspronkelijke scheiding voor even weer ongedaan makend. Daarna bleef hij nog tot 1607 aan als secretaris, hoewel hij inmiddels in 1597 als griffier was opgevolgd door N. Gosuinus.²³⁷ Govert van Alphen was jarenlang schout en secretaris van 's-Gravenmoer geweest, voordat hij begin jaren veertig van dit dorp in Holland naar Breda verhuisde om daar zijn bestuurlijke carrière eerst als schepen en vervolgens als minister te vervolgen. Tevens zien we dat ministers niet zelden terugkeerden na een politieke omwenteling - zij werden tenslotte ook voor het leven aangesteld - ter verdere onderstreping van hun cruciale rol in de continuïteit van de stedelijke administratie. Dit was niet alleen het geval bij Bartholomeus van den Corput maar tevens bij Paulus Mechelman, griffier in de beide Spaanse perioden. Het vertrek van deze griffier in 1590 uit de stad ging overigens niet onopgemerkt. Hij maakte van de rumoerige situatie in de nacht van 3 op 4 maart gebruik om uit het huis van Joost Wijnants een gouden ketting te ontvreemden.²³⁸ De volgende dag vertrok hij met ketting en al naar Antwerpen. Hij pretendeerde later dat kennissen van hem daar nog geld te goed hadden van Joost Wijnants, waarschijnlijk een broer van schepen Job Wijnants van Ruth. Uiteindelijk keerde de ketting ongeschonden terug.

In benoemingen van de griffiers blijkt vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw eveneens de invloed van de heer van Breda, die er steeds meer toe overging louter op grond van patronage mensen van buiten te benoemen. Dit geldt bijvoorbeeld bij Johan van Vliet (1653-1665) en zijn opvolger Ananias Triglandius (1666-1678). Juist deze ambtstermijnen verliepen verre van probleemloos.

Johan van Vliet was een geleerd filoloog wiens aanstelling in Breda zonder twijfel op cliëntelisme was gebaseerd.²³⁹ Zijn zuster Elisabeth was getrouwd met Isaac Noiroot, schepen en burgemeester sinds 1637. Een zuster van hun moeder Suzanna van Valkenburg, Elisabeth, was in 1605 met Jacob Cats getrouwd, de latere raadspensionaris van Holland. Dit maakte Anna Cats, de vrouw van drossaard Cornelis van Aerssen, tot zijn nicht. Van Vliet had dus belangrijke banden met het Haagse sociale milieu. Zelf trouwde Johan ook daarbinnen in 1644 met Clara Hesselt van Dinther, een dochter van Mathijs, raad in de Raad van Brabant. Daarna begon Johan actief de patronage van stadhouder Willem II te zoeken via diens secretaris Constantijn Huygens. Hij hoopte vooral op een aanstelling in de zojuist te Breda opgerichte Illustre School. Dit, evenals een benoeming in de delegatie naar de vredesbesprekingen te Munster, ging echter niet door. Van Vliet, wiens levenswandel nooit helemaal onbesproken was, had zijn doelstellingen duidelijk te hoog gesteld. Inmiddels was hij wel met een deel van zijn gezin naar Breda verhuisd. Dit bleek uiteindelijk niet tevergeefs want op het eind van 1650, nog net voor de dood van

²³⁷ Dit is waarschijnlijk dezelfde persoon als de latere schepen Johan Gosuinus.

²³⁸ SAB, ORA inv.nr. 491, f. 65-66 d.d. 19-05-1590.

²³⁹ Deze paragraaf is in belangrijke mate gebaseerd op hoofdstuk 2 van Kees Dekker's *The Light under the bushel*, 55-112.

Willem II, leken zijn kansen definitief gekeerd met een benoeming als schepen in de stad. Tegelijk bleek meteen het grondprobleem met Van Vliet: zijn vele persoonlijke interesses. In 1651 volgde namelijk een benoeming tot secretaris van een delegatie van de Staten-Generaal, onder leiding van Jacob Cats, naar Engeland. Van Vliet was deels Engels georiënteerd en vergezelde soms Mary Stuart, de weduwe van Willem II, op haar binnenlandse reizen. Dit laatste zal hem uiteindelijk het meest hebben geholpen in zijn succesvolle poging in 1653 om tot griffier van Breda te worden benoemd. Over zijn frequente afwezigheid werd ondertussen al wel veel geklaagd.

Ambten waren ten gevolge van het eerste stadhoudersloze tijdperk binnen de domeinraad bovendien een verhandelbaar produkt geworden. Dit zien we goed bij Van Vliets opvolger: Ananias Trigland. Deze was een zoon van de Haagse predikant Cornelius, die een belangrijke rol had gespeeld bij het godsdienstonderwijs aan de toekomstige stadhouder Willem III.²⁴⁰ Vòòr zijn aanstelling als griffier in Breda in 1666 was Ananias schout van de vrijheid Roosendaal geweest. Zijn benoeming aldaar was geschied op de uitdrukkelijke voorwaarde dat hem bij voorvalende gelegenheid een beter ambt zou worden gegeven en tevens had hij er zesduizend gulden aan recognitie voor betaald.²⁴¹ Zijn aanstelling als griffier in Breda was dus feitelijk een kwestie van ambten(ver)koop geweest. In 1670 bevestigde Trigland zijn opname in het Bredase patriciaat door de weduwe van procureur en notaris Cornelis van Gendt, Johanna van Alphen, te trouwen uit een bekende regentenfamilie.²⁴² Reeds in 1678, hetzelfde jaar dat zijn broer Jacobus als predikant in de stad werd aangesteld, werd hij tegen zijn zin vervangen door David Boursse de jonge. Wat er precies is gebeurd, is onduidelijk maar Trigland gaf niet op want hij wilde het ambt of in elk geval de inkomsten daaruit behouden. Op grond van de costumen van Brabant meende hij dat zijn aanstelling voor het leven was geschied. Trigland beweerde ook verre van vrijwillig uit zijn ambt te zijn gezet en dat 'het ambt hoewel niet vacant sijnde' door Boursse was geusurpeerd.²⁴³ Later klaagde hij dat vader Boursse de commissie voor zijn zoon valselijk van de griffier van de domeinraad had verkregen en vocht hij een lange maar vergeefse juridische strijd om de inkomsten uit het ambt.²⁴⁴ Boursse werd in ieder geval tot 1685 in de bediening geassisteerd door zijn vader. Inmiddels had Trigland zich buiten Breda in Terheijden teruggetrokken en lijkt er tevens sprake te zijn geweest van familieproblemen. Het is bijvoorbeeld opvallend dat hij financiële transacties in Breda consequent aan zijn vrouw overliet en dat deze transacties eerder op schulden dan op voorspoed wijzen. Ook bij de opvolger van Boursse begin achttiende eeuw speelde de kwestie nog altijd.

Bij de dood van mr. Samuel Bernaige in 1712 werd het ambt van griffier bij opbod verkocht. Na zeven weken had nog niemand meer dan zesduizend gulden geboden, tot dat de Bredase advocaat mr. Johan Gerard Michorius zich meldde en een recognitie van fl. 9.000.- bood. Michorius was tevens secretaris, stokhouder en koster van Ginneken en Bavel.²⁴⁵ Al die tijd had het ambt vacant gestaan tot schade van de 'justitie, het interest deser stad, en derselver goede ingezetenen'. De belangen van de stad en de domeinraad liepen zo weer eens uiteen.

²⁴⁰ Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 45-48; Wieldraaijer, 'Onderwijs aan het Oranjehof', 87 e.v.

²⁴¹ NA, NDR inv.nr. 12567, f. 35r d.d. 03-11-1664.

²⁴² Van Gendt was op zijn beurt enige jaren substituut-griffier geweest.

²⁴³ NA, NDR inv.nr. 8000, f. 52r-v: rekest Trigland aan de RvB, niet gedateerd maar van 1682; RvB vraagt aan de magistraat om rescriptie d.d.13-02-1682.

²⁴⁴ *Ibidem*, f. 57r-58v: niet gedateerd maar uit 1702.

²⁴⁵ *Ibidem*, f. 89 e.v.

Conclusie

Het Bredase stadsbestuur was institutioneel gezien hybride van aard. Enerzijds was het niet exemplarisch voor het Zuid-Nederlandse model met zijn twee in plaats van drie lagen, anderzijds was het duidelijk Brabants in origine. Dit laatste blijkt wellicht nog het meest uit het bestaan van een binnen- en buitenburgemeester. Het bestuurlijk overwicht van de burgemeesters in de magistraat, gekoppeld aan de afwezigheid van een breed beraad en een relatief zwakke tienraad (de tweede laag), leidde tot een bestuurscultuur van dominantie door enkelen. De bestuurlijke inrichting van Breda, verder geholpen door de vele regiemwisselingen, bevorderde zodoende de vorming van een machtselite in plaats van de creatie van een brede groep regenten die onderling de macht verdeelde. Hoe weinig de schepenen als groep eigenlijk te zeggen hadden in een heerlijke stad als Breda, bleek eveneens uit de praktijk van continuatie waarbij de voltallige schepenbank door de heer van Breda werd gecontinueerd.

Strikte naleving van de criteria voor selectie in de schepenbank te Breda leverden door de oorlogssituatie telkens grote problemen op. Herkomst en afkomst speelden hierin, samen met religie, een grote rol. Hoewel de burgerij de vele vreemdelingen die het stadsbestuur bevolkten argwanend bekeek, moet tegelijk worden vastgesteld dat Brabanders op dit vlak lange tijd domineerden. Pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw waren vreemdelingen steeds minder vaak inheemsen, dat wil zeggen niet langer afkomstig uit de eigen stad of regio. Binnen de kerngroep van politieke bestuurders overheersten daarentegen Bredase regentenfamilies. Wat in Breda vooral ontbrak, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Bergen op Zoom, was een stabiele middengroep met wie samen geregeerd kon worden. In plaats hiervan keerde men zich in de top als gevolg van de omstandigheden vooral tegen elkaar, want het was in Breda alles of niets. Deze politieke cultuur bleef ook later domineren, waardoor regentenfamilies moeite hadden zich gedurende meerdere generaties staande te houden.

De sterke interne gelaagdheid gold in wezen voor het gehele bestuursapparaat van de stad, van boven naar beneden. De tienraad vormde het meest geëigende college om de kandidatuur van een aanstaand regent te stellen, ook al vielen er uiteindelijk meer kandidaten uit af dan dat zij omhoog wisten te klimmen. Aan de kwantiteit van bestuurders lag dit niet – er moesten tenslotte vele stedelijke colleges worden bemand - eerder de gewenste kwaliteit. In de praktijk bleek een variëteit aan, al dan niet zichtbare, sociale barrières te bestaan onder de groep van patriciabelen. Bovendien werden vanuit statusoverwegingen ook niet alle stedelijk colleges evenredig bemand door de politieke elite: de ene regent was zoezegd de andere niet. Hoewel formeel niet behorend tot de politieke elite, zaten de ministers er in sociaal opzicht (en qua status) dicht tegenaan. Veel griffiers en secretarissen waren in weerwil van hun levenslange aanstelling desondanks maar kort in functie.